

NIET STOUT ZIJN, LIEVE KINDERTJES!

Een onderzoek naar de constructie van een kinderidentiteit in
kinderliteratuur over ondeugende kinderen uit het midden van de
negentiende eeuw

Bachelorscriptie Nederlandse taal en cultuur
Begeleider: Feike Dietz MA
Student: Jacqueline Lokhorst
Studentnummer: 3242579

maart 2012

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Contextueel kader: Struwel-petriaden	6
Hoofdstuk 2: Thema A: Taalgebruik	8
2.1. Expliciete gerichtheid tot het kind	8
2.2. Aanpassing aan het niveau van het kind	11
2.3. Conclusie	14
Hoofdstuk 3: Thema B: Ondeugden	15
3.1. Inleiding	15
3.2. Analyse snoepen	17
3.3. Analyse pruilen	28
3.4. Analyse ongehoorzaamheid	35
3.5. Conclusies	42
Hoofdstuk 4: Thema C: De rol van de ouder	45
4.1. Welke rol heeft de ouder in het verhaal?	45
4.2. Hoe reageren de kinderen op hun ouders?	49
4.3. Conclusies	50
Hoofdstuk 5: Thema D: De rol van het dier	52
Hoofdstuk 6: Conclusie	60
Literatuuropgave	62

INLEIDING

In recent wetenschappelijk onderzoek is aandacht voor de constructie van jeugdidentiteiten, waarbij de relatie tussen identiteit en cultuur (waaronder literatuur) centraal staat.¹ In dit onderzoekskader is het interessant om te na te gaan of er een kinderidentiteit wordt geconstrueerd in de kinderliteratuur over ondeugende kinderen uit halverwege de negentiende eeuw. Buijnsters en Gielen hebben deze literatuur, die gezien kan worden als een apart genre (zie hoofdstuk 1), weliswaar uitvoerig en overzichtelijk in kaart gebracht, maar dat onderzoek is vooral bibliografisch van aard.^{2 3} In dit werkstuk worden vijf boeken uit dit genre voor het eerst geanalyseerd met het oog op de identiteitsconstructie. Daarbij staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

Draagt de representatie van het ondeugende kind in de kinderliteratuur over ondeugende kinderen uit de periode 1852-1860 bij aan de constructie van een kinderidentiteit?

Theoretisch kader

Wat moeten we verstaan onder het begrip identiteit?

Er zijn verschillende opvattingen, definiëringen en benaderingen van het begrip identiteit. Zo is er een onderscheid te maken tussen enerzijds opvattingen waarbij identiteit wordt gezien als iets binnen de persoon en anderzijds opvattingen waarbij identiteit wordt gezien als iets wat buiten de persoon wordt bepaald, zoals bijvoorbeeld het construeren van een bepaalde identiteit via de media. Dekker definieert identiteit in zijn onderzoek naar de pedagogische ruimte in Nederland als volgt: identiteit is een 'geheel van eigenschappen die tezamen het eigen kenmerk van een persoon, oftewel individuele identiteit, en het eigen kenmerk van een groep mensen, oftewel collectieve identiteit, vormen. Uiteraard is niet ieder kenmerk bepalend voor identiteit. Een geheel van kenmerken vormt tezamen pas identiteit op het moment dat zij een onderscheid laat zien ten opzichte van andere personen of groepen'.⁴ Ik sluit me bij deze definiëring aan. In het kader van de onderzoeksvraag richt ik me uitsluitend op de vorming van de identiteit van het kind als kind: een collectieve identiteit, en niet op een persoonlijke individuele identiteit.

De volgende vraag is dan hoe die identiteit tot stand komt, hoe die wordt gevormd en geconstrueerd. In bovengenoemd onderzoek naar identiteiten wordt hierover het volgende gezegd: identiteit is

the way individuals and groups define themselves. Ideas about the self, and the social, about provenance and direction which are shaped by stories, images and rituals and brought into circulation through the arts and other media. Historical research has shown that identities change.

Identities are thus historical products of culture that impact on social relations: on processes of inclusion and exclusion, and of exchanges, conflicts and community-building across social, religious, linguistic and ethnic borders.⁵

Identiteit wordt vooral gezien als een product van de cultuur.

¹ *Cultures and Identities*: <http://www.uu.nl/EN/research/focusareas/culturesandidentities/Pages/default.aspx>. Hierna *Cultures and Identities* genoemd.

² Buijnsters, P.J. en Leontine Buijnsters-Smets, *Lust en Leering. Geschiedenis van het Nederlandse Kinderboek in de negentiende eeuw*. (Zwolle 2001), p. 208-225.

³ Gielen, Theo, 'De vroege weerklink van *Piet de Smeerpoets* Smeerpoetsverhalen in Nederland: 1848-1859', in: *De Boekenwereld* 19. (Nijmegen 2002-2003), p. 26-34.

⁴ Dekker, Jeroen J.H., *Het verlangen naar opvoeden. Over de groei van de pedagogische ruimte in Nederland sinds de Gouden Eeuw tot omstreeks 1900*. (Amsterdam 2006), p.20.

⁵ *Cultures and Identities*.

Van belang is dat we voor het onderzoek naar identiteit van het (jonge) kind altijd uit moeten gaan van literatuur waarin volwassenen een identiteit hebben geconstrueerd voor een groep waar ze zelf geen deel van zijn; het kind zelf komt niet aan het woord en we weten niets over de receptie van de literatuur door de kinderen. Ik zal me dus moeten beperken tot de invloed van de volwassene op het proces van identiteitsconstructie van het kind als kind en als latere volwassene. Die invloed wordt onder andere bepaald door opvoedingsidealen. Zo zegt Dekker dat opvoedingsidealen ervoor zorgen dat bepaalde waarden en normen van een cultuur nadruk krijgen en andere niet ‘met het oog op de gewenste identiteit’.⁶ Het is interessant om te onderzoeken welke waarden en normen worden beoogd, gewenst en veroordeeld en op welke manier de overdracht daarvan plaatsvindt. Volgens Erikson kan die overdracht alleen plaats vinden via de ouders die sterke idealen moeten hebben, model moeten staan voor het kind, identificatiemogelijkheden moeten bieden en tevens mogelijkheden voor het kind om zich af te zetten.⁷ Dit kan alleen als het kind ook wordt bereikt en daarvoor is aansluiting bij en erkenning van de leefwereld van het kind nodig.⁸ De identiteitsvorming heeft dus eigenlijk twee verschillende voorwaarden: enerzijds is het noodzakelijk om aan te sluiten bij het kind, de kinderwereld te erkennen als een eigen cultuur, anderzijds is er een actieve sturing vanuit de volwassene die op die manier een identiteit probeert te construeren en dus probeert te interveniëren in die wereld. Ik zal onderzoeken hoe dat proces plaatsvindt in de kinderliteratuur over het ondeugende kind uit halverwege de negentiende eeuw.

Gebruikt materiaal

Dit onderzoek richt zich op vijf kinderboeken, die door Buijnsters worden gepresenteerd als min of meer bij elkaar horend (zie hoofdstuk 1).⁹

J.J.A.Goeverneur	<i>De ondeugende kinderen</i> 1857 ¹⁰
L. van den Broek	<i>Stoute Jongens en Meisjes. Een prentenboek voor zoete kinderen</i> 1859
Hopmanius	<i>Losse bladen uit het zondenregister van ondeugende kinderen. Een keurig boekgeschenk voor deugdzaame Hollandsche jongens en meisjes</i> 1859
H. Ilpsema Vinckers	<i>Prenten en rijmen</i> 1859 ¹¹
J. Norweb	<i>Stoute kinderen voor zoete kinderen</i> 1860

Het gaat hier om boekjes met elk een aantal verhaaltjes over ondeugende kinderen en dat blijkt, behalve bij Vinckers, ook uit de titel. Ze zijn bedoeld voor zoete, deugdzaame kinderen, ook dat blijkt, behalve bij Goeverneur, uit de titel.

Er staat nergens vermeld voor welke leeftijd ze zijn geschreven, maar omdat de boekjes sterk zijn

⁶ Dekker, 2006, p. 19.

⁷ Erikson, Erik H., *Identiteit, jeugd en crisis*. Utrecht 1983, p. 24, 25, 27, 168. De oorspronkelijke versie van dit boek dateert van 1968. Hoewel Eriksons visie dus niet van recente datum is, is er na zijn geschriften over identiteit binnen de psychologie nauwelijks meer iets van belang over dit onderwerp verschenen en wordt zijn theorie nog altijd gewaardeerd en aangehaald. Erikson schrijft vooral over de vorming van individuele identiteit, maar heeft ook veel aandacht voor de maatschappelijke aspecten van identiteitsvorming.

⁸ Erikson, 1983, p. 168.

⁹ Buijnsters, 2001, p. 208-225. Buijnsters hanteert een andere volgorde, waarvan ik de reden niet ken (volgorde van verschijnen?); ik heb wat betreft de boeken uit 1859 de alfabetische volgorde van de namen van de auteurs aangehouden. Voor de exacte beschrijving zie literaturopgave.

¹⁰ Buijnsters heeft het hier over de zesde druk; ik gebruik in mijn werkstuk de eerste druk uit 1952 (zie ook hoofdstuk 1).

¹¹ Ik heb niet kunnen achterhalen, of Ilpsema een voornaam is of bij de achternaam hoort. Buijnsters gebruikt nergens alleen de naam Vinckers, het is altijd in combinatie met Ilpsema. Echter, de door Buijnsters genoemde broer van Harco Ilpsema Vinckers heet Jan Beckering Vinckers. Ik gebruik daarom de naam Ilpsema als voornaam.

gebaseerd op Heinrich Hoffmann, die voor drie- tot zesjarigen schreef (zie hoofdstuk 1), kunnen we waarschijnlijk wel aannemen, dat ook hier jonge kinderen de doelgroep vormen.

Methode van onderzoek

Door middel van beeld- en tekstanalyse zal ik onderzoeken in hoeverre er een kinderidentiteit wordt geconstrueerd in de vijf boeken over ondeugende kinderen. Ik analyseer mijn materiaal vanuit vier invalshoeken, die gezamenlijk inzicht bieden in enerzijds de mate van erkenning van een zelfstandige kinderwereld en anderzijds de actieve sturing in de identiteitsvorming door middel van identificatie- en afzetmogelijkheden:

A. Aansluiting bij het kind wat betreft taalgebruik: in hoeverre richten de auteurs zich expliciet tot het kind? In hoeverre is er sprake van aanpassing aan het niveau van het kind? Zoals in het theoretisch kader is gezegd, is aansluiting bij het kind nodig om het te kunnen bereiken en dat laatste is weer een voorwaarde voor identiteitsvorming.

B. Welke ondeugden worden beschreven en hoe gebeurt dat? Wat wordt er van het kind verwacht? Welke waarden en normen worden overgebracht? Wat is de gewenste identiteit?

Ik heb gekozen voor behandeling van de drie meest voorkomende ondeugden in de verhalen; de conclusies van de analyse daarvan worden besproken aan de hand van een zestal vaste vragen:

1. Hoe wordt de ondeugd beschreven?
2. Welke straf wordt er toegepast?
3. Wordt het ondeugende kind afgezet tegen het brave kind?
4. Welke gedragingen en gevoelens worden aangemoedigd c.q. afgewezen?
5. Welke invloed heeft de tekst-beeldcombinatie op de boodschap?
6. Wordt humor ingezet als strategie en zo ja, met welk effect?

C. Welke rol spelen de ouders? Bieden ze identificatiemogelijkheden, zijn ze rolmodel? Hoe reageren de kinderen op hun ouders?

D. Welke rol spelen de dieren in de verhalen? Bieden zij mogelijkheden tot identificatie of onderscheiden zij zich juist van het kind?

De vier thema's worden in aparte hoofdstukken behandeld, waarbij ik per thema een inventarisatie en analyse heb gemaakt van de voor het thema relevante fragmenten in de boekjes.

HOOFDSTUK 1

Contextueel kader: Struwwel-petriaden

De kinderboeken die in mijn onderzoek centraal staan, behoren allemaal tot het genre van de Struwwel-petriaden. De basis voor dat genre van kinderliteratuur werd gelegd in Duitsland in de jaren veertig van de negentiende eeuw. Buijnsters vermeldt dat de Duitse arts Heinrich Hoffmann in 1844 als kerstcadeautje een geschikt prentenboek voor zijn driejarig zoontje wilde kopen, maar dat hij niets kon vinden dat de moeite waard was. Hij vond de bestaande boeken saai en moralistisch. Hij besloot toen zelf een prentenboek voor zijn zoontje te maken. Dat was de oerversie van *Der Struwwel -Peter*.¹²

Het boekje dat Hoffmann maakte, was in eerste instantie bestemd voor eigen gebruik, maar omdat de omgeving er zo enthousiast op reageerde, besloot Hoffmann om het op de markt te brengen. In 1845 verscheen het als *Lustige Geschichten und drollige Bilder mit 15 schön kolorirten Tafeln für Kinder van 3-6 Jahren*, aanvankelijk onder het pseudoniem Reimerich Kinderlieb.

Kenmerkend voor deze eersteling – bestaande uit zes beeldverhalen – was volgens Buijnsters 'de laconieke vertelwijze, de situering in een voor kinderen herkenbare omgeving en het vaste patroon van: straf volgt direct op overtreding'. Dit alles ging gepaard met een 'absurd radicalisme'.¹³ In de loop van de jaren kwamen er nog vier verhalen bij.

Er volgde herdruk op herdruk; vanaf de derde druk onder de titel *Der Struwwel-Peter*. De verhalen waren blijkbaar overweldigend succesvol, ondanks het protest van pedagogen die de verhalen te gruwelijk en niet pedagogisch verantwoord vonden. De pedagogen stoorden zich aan de 'baldadige humor' en 'bizarre afstraffing', die nog nooit eerder was opgedoken in verhaaltjes over stoute en lieve kinderen.¹⁴

Behalve tot vele herdrukken nodigde Hoffmanns eersteling uit tot bewerkingen, aanvullingen, navolgingen en vertalingen in allerlei talen. Gielen zegt dat dit proces doorging tot 1930, maar ook daarna stakte de populariteit niet: in 2000 kwam nog een nieuwe vertaling van Hoffmanns verhalen op de markt.¹⁵ Alle navolgingen vormden samen met de anti-Struwwelpeters en de politiek gekleurde Struwwelpeters al snel een apart genre: de 'Struwwelpetriaden'.

Voor de Nederlandse literatuur vormt 1848 het beginjaar van de Struwwelpetriaden, ook 'Piet de Smeerpoets'-verhalen genoemd. In dat jaar werden acht van de tien Struwwelpeter-verhalen in het Nederlands vertaald door W.P.Razoux, onder de titel *Een Aardig Prentenboek met Leerzame Vertellingen, naar het beroemde Hoogduitsche Kinderwerk: "Der Struwwelpeter"*.¹⁶ Dat ook in Nederland twijfels waren of deze verhalen pedagogisch verantwoord waren, blijkt wel uit het feit dat J.J.A. Goeverneur weigerde de verhalen te vertalen toen hij daarvoor gevraagd werd, omdat hij zijn 'goeden naam' niet hieraan wilde wagen.¹⁷ Later verklaarde hij dat hij een 'onoverwinnelijken afkeer' had van Struwwelpeters: 'De kinderen droomen van zulke akelige voorstellingen, gelijk ik als kind maanden lang droomde van een kermis-moord-tafereel, dat ik toevallig onderweg had "bewonderd"'.¹⁸ Maar ondanks dit soort bezwaren – die ongetwijfeld breder werden gedragen dan door Goeverneur alleen – werd het genre van de Struwwelpetriaden ook in Nederland al bijzonder snel populair. Al een jaar na verschijning kwam er een herdruk van *Een Aardig Prentenboek*, waarin

¹² Buijnsters, 2001, p. 208.

¹³ Buijnsters, 2001, p. 208. De zes beeldverhalen droegen de volgende titels: '*Die Geschichte von Bösen Friedrich*', '*Die Geschichte von den schwarzen Buben*', '*Die Geschichte vom wilden Jäger*', '*Die Geschichte von Suppen-Kaspar*', '*Die Geschichte vom Daumenlutscher*', en als laatste '*Der Struwwel-Peter*'.

¹⁴ Buijnsters, 2001, p. 209.

¹⁵ Gielen, 2002-2003. Het gaat hierbij om een vertaling van Jan Kuijper en Elly Schippers.

¹⁶ Buijnsters, 2001, p. 209. De titels van de verhalen zijn '*De Geschiedenis van den wreede Jan*', '*De Geschiedenis van de zwarte Jongens*', '*De Geschiedenis van den wilden Jager*', '*De Geschiedenis van Soep-Hein*', '*De Geschiedenis van den Duimzuiger*', '*De allerdroevigsten Geschiedenis met de zwavelstokkens*', '*De Geschiedenis van Philip, den schommelaar*' en '*Piet de Smeerpoets*'.

¹⁷ Gielen, 2002-2003, p. 30.

¹⁸ Buijnsters, 2001, p. 210.

nieuwe verhaaltjes waren toegevoegd. Al in 1850 is de Struwwelpetriade een 'merkartikel' geworden.¹⁹ In totaal verschenen tussen 1848 en 1859 maar liefst twintig Struwwelpetriaden van twintig verschillende uitgevers.²⁰ Het uitgeven van vertalingen en bewerkingen was blijkbaar zó lucratief, dat er menig juridisch risico voor genomen werd.²¹

Het Nederlandse genre van de Struwwelpetriade vond haar hoogtepunt in de periode 1857-1860, zo stelt Buijnsters. In die jaren situeert hij een explosie van Nederlandse 'Piet de smeerpoets'-verhalen.²² Het is Buijnsters bekend dat er voor die tijd ook smeerpoetsverhalen waren (zie ook Gielen met de door hem genoemde twintig versies (zie voetnoot 18)) en dat daar ook wel kopers voor waren, maar die verhalen zouden volgens Buijnsters toen nog 'geen weerklank in de literaire wereld' hebben gevonden.²³ In de bloeiperiode 1857-1860 leken bovendien de pedagogische bezwaren naar de achtergrond te verdwijnen. Zelfs de eerder zo kritische Goeverneur liet zijn afkeer varen.²⁴ Hij vertaalde in 1852 het populaire boek *Die lachende Kinder* van Glassbrenner – een werk dat overigens minder gruwelijk was dan dat van Hoffmann en wellicht daardoor voor Goeverneur een acceptabele keuze was.²⁵

De door mij gekozen boekjes zijn allemaal ontstaan in de periode 1857-1860. Door Buijnsters worden deze boekjes gepresenteerd als een min of meer bij elkaar horend setje uit die periode. Het gaat in alle gevallen om boekjes die passen in de internationale traditie van de Struwwelpetriade en vaak directe bewerkingen zijn van buitenlandse voorbeelden, maar in dit onderzoek blijft de exacte relatie tot die buitenlandse voorbeelden buiten beschouwing.²⁶ Mijn onderzoek richt zich op een aspect van de Struwwelpetriade dat geheel onbesproken is gelaten in het onderzoek van Buijnsters en Gielen: de constructie van een kinderidentiteit. Terwijl Buijnsters en Gielen zich richtten op een inventarisatie van het genre en op de boekhistorische eigenschappen van de diverse uitgaven, analyseer ik in de hierna volgende hoofdstukken hoe teksten, afbeeldingen en thematiek de lezende kinderen stuurden in hun proces van identiteitsvorming.

¹⁹ Gielen, 2002-2003, p. 27.

²⁰ Gielen, 2002-2003, p. 34.

²¹ Er zijn juridische problemen geweest rond de verschillende vertalingen, maar het voert in dit kader te ver om er hier op in te gaan. Meer hierover is te vinden in Gielen (2002-2003).

²² Buijnsters, 2001, p. 212.

²³ Buijnsters, 2001, p. 212.

²⁴ Gielen, 2002-2003, p. 30.

²⁵ Hier is iets merkwaardigs aan de hand: volgens Gielen is Goeverneurs boekje in 1852 uitgekomen, Buijnsters heeft het over 1857 als jaar van verschijnen. Bij nader onderzoek blijkt er onduidelijkheid over te zijn, zoals Gielen ook aangeeft in voetnoot 7 van zijn artikel. Ik heb ontdekt dat Buijnsters de zesde druk bespreekt, Gielen heeft het over de eerste druk. De drukkerij is in beide gevallen Van Druuten en Bleeker (Sneek). Ik gebruik hier de uitgave van 1852 van de dbnl. (zie literatuuropgave). Werd het boekje pas in 1857 populair?

²⁶ Goeverneur is dus de vertaler van Glassbrenners *Lachende Kinder*; Van den Broek heeft een vertaling/bewerking gemaakt van de Engelse vertaling *Dr. Julius Bähr, Naughty Boys and Girls* van *Die unartigen Kinder* (Bähr). Van Hopmanius en Norser wordt niet expliciet vermeld van wie zij de navolgers zijn, maar het gaat in alle gevallen om navolgingen van Hoffmann, de ene directer dan de andere.

Het zou interessant zijn om te onderzoeken welke verhalen nu waar voorkomen en hoe ze worden gepresenteerd, maar dat valt buiten dit bestek en heeft weinig te maken met het beantwoorden van mijn onderzoeksvraag.

HOOFDSTUK 2

Thema A: Taalgebruik

In de inleiding wordt als één van de voorwaarden voor de vorming van een identiteit aansluiting bij de kinderwereld genoemd: als er sprake is van een goede aanpassing aan de kinderwereld, zal het kind zich aangesproken voelen. In dit gedeelte wil ik onderzoeken in hoeverre aan deze voorwaarde wordt voldaan met betrekking tot het taalgebruik van de auteurs: richten zij zich specifiek tot het kind en passen zij hun taalgebruik aan aan het niveau van het kind?

2.1. Specifieke gerichtheid tot het kind

Ik heb een inventarisatie gemaakt van alle specifiek tot het kind gerichte uitspraken:

Gouverneur²⁷

Nanette met de snorren

*Nu, moet ge weten, heeft Nanette
Drie poppen, bijster mooi en net*

Hansje – schreeuwelelijk

*Lieve kind'ren, hoort reis aan,
Hoe 't klein Hansjen is gegaan,*

- Kind'ren, denkt eens!-

De snoep-al

*Zie maar op 't prentje, hoe de bloed
al dikker wordt, al dijt en zwelt; -*

Jan verniel-al

Kind'ren, luistert toe en treurt

Hans kijk-in-de-pot

*Doch wee, ziet nu eens d'armen guit!
Ziet, paarsch is buisje, hemd en kraag*

Van den Broek

Voorwoord:

*Ik schrijf voor u beminde jeugd!
Die prijs steld op de ware vreugd
Die nimmer pruilen doet of blozen.
Ik zag een prent vol kinderkwaad
En heb het naarste er uit gekozen,
Ei zie! hoe fraai u de ondeugd staat;
Maar zoo dit boek niet kon behagen,
Kom dan eens om wat anders vragen,
En 'k toon door schrijf- en teekenpen,
Of ik ook goede kind'ren ken.*

²⁷ Zie voor de paginanummers van de verhalen het overzicht bij hoofdstuk 3.

Luije Toon

Een ezel, och, geloof het vrij!

Och kindertjes! gebruikt den tijd.

Pronkziek Pietje

Raad eens wat haar aandacht trok!

Besluit.

*Lach niet om de guitenstreken,
Of de leelijke gebreken,
Die gij in dit boekje vindt;
Mijd al 't kwade hier beschreven
En blijf naar het goede streven,
Als een goed en dankbaar kind.*

Hopmanius

Cornelis de gulzigaard

*Mijn vriendjes zijt nooit gulzig
Deel meê, wat ik u raad;
Of 't gaat u als CORNELIS,
En dan – is het te laat.*

De Geschiedenis van den muurbekladder

Wilt naar dit lief, klein huisje kijken,

Waanwijze Miet

*Kindertjes, wilt gij een raad?
Volgt dan MIET niet na in 't kwaad.*

Mietje de nagelbijtster

Hebt gij dat meisje niet gekend

Daan de knorrepot

*Daarom, hebt gij iets misdaan,
Draag uw straf dan heel gelaten;
Morren zal u toch niet baten;
'k Weet het van dien stouten DAAN.*

*Daarom vriendjes, denk er aan:
Krijgt gij soms eens lust in 't huilen
Voelt ge trek in knorrig pruilen,
Loop dan eerst eens naar vriend DAAN.*

Vinckers

De kersentaart

Maar kind'ren, na een poosje

*Och, liefjes, toen – ontsproot er
Een boompje uit Koosjens mond*

De bange Frits

Ik zal u iets verhalen

Het droevige uiteinde van den ongezeggelijken Dirk

Maar, liefjes, reeds was het te laat!

Norweb

Geschiedenis van Jantje Pulkneus

Maar ééns, verbeeld u nu zijn schrik

En 'k zeg het u met grooten spijt

Piet de huilebalk

Ziet nu dien stouten PIET eens aan!

Maar ziet, eens komt zijn vader t'huis

Mietje en het mes

Dus kindertjes onthoudt de les:

'Blijf met je handjes van het mes.'

Gerrit de leugenaar

Nu ziet ge eens duidelijk en klaar

De straffe voor een leugenaar!

Baldadig Jansje

Daar gij het op dit prentje ziet!

Er is zeker sprake van specifieke gerichtheid tot het kind: de kinderen worden regelmatig toegesproken als kinderen en soms ook als kindertjes waarmee de doelgroep jonge kinderen lijkt te zijn. (zie 2.2) Vaak gebeurt dat toespreken positief: lieve kinderen, beminde jeugd, vriendjes en liefjes, waardoor de lezertjes zich als brave lieve kinderen aangesproken kunnen voelen. De bedoeling lijkt duidelijk: het lezende (of voorgelezen) kind kan daardoor direct afstand nemen van de ondeugende kinderen uit de verhaaltjes. Dat de lezer zich niet moet identificeren met het stoute kind, wordt nog eens benadrukt door de vermanende, prekende en waarschuwendende woorden in de teksten, zoals: *Och kindertjes, gebruikt den tijd* (Van den Broek), *Kindertjes, wilt gij een raad? Volgt dan MIET niet na in 't kwaad* (Hopmanius), *Dus kindertjes onthoudt de les* (Norweb). Behalve aan de voorwaarde van aansluiten bij de identiteitsvorming wordt hier dus door die boodschap ook al voldaan aan de voorwaarde van actieve sturing door de volwassene (zoals in de inleiding genoemd).

Het direct toespreken van de kinderen heeft ook nog andere functies, zoals:

aankondigen

Nu, moet ge weten , (Gouverneur)

aandacht trekken

Lieve kind'ren, hoort reis aan (Gouverneur)

emotie van de lezer bij het verhaal betrekken

Kind'ren, luistert toe en treurt (Gouverneur)

Maar ééns, verbeeld u nu zijn schrik (Norweb)

aandacht op de afbeelding vestigen

Wilt naar dit lief, klein huisje kijken

(Hopmanius)

het wekken van nieuwsgierigheid

Hebt gij dat meisje niet gekend (Norweb)

oordeel van het kind erbij betrekken

Was dat niet ijslijk slecht van Daan?

(Van den Broek)

kind in het verhaal betrekken

ons Hansje (Gouverneur) en ons Pietje (Van

den Broek)

Door deze functies kan het kind zich extra aangesproken voelen.

2.2. Aanpassing aan het niveau van het kind

Onderzoek naar aanpassing aan het niveau van het kind kan op verschillende manieren gebeuren, bijvoorbeeld onderzoek naar inhoudelijke aspecten, zoals thematiek, motieven, leefwereld van het kind of onderzoek naar de functie van de afbeeldingen binnen de verhalen. Dit zijn interessante aspecten, maar moeilijk te beoordelen omdat we heel weinig afweten van de belevingswereld van het kind in die tijd. Ik richt me hier op onderzoek naar de formele aspecten van de tekst, waar misschien iets meer over te zeggen valt, hoewel ook weinig bekend is over wat in die periode begrijpelijk en aansprekend was.

In de eerste plaats is het belangrijk om na te gaan voor welke leeftijd de boekjes zijn geschreven en of ze zijn geschreven om voor te lezen of om zelf te lezen. Dat laatste is niet bekend, wel weten we dat er ook in de negentiende eeuw (net als in de eeuwen daarvoor) veel werd voorgelezen, zelfs volwassenen lazen elkaar voor.²⁸ Bij het voorlezen kunnen de volwassenen het taalgebruik aanpassen aan het kind. Als het kind zelf leest, worden er misschien meer eisen aan de aanpassing van de taal gesteld.

Hoffmann schreef voor 3-6-jarigen, het is onduidelijk of dat voor mijn corpus ook geldt. Zoals in 2.1. al is gezegd, suggereert de gerichtheid tot 'kindertjes' kleine kinderen als doelgroep. De enige schrijver die een leeftijd noemt, is Norweb die het over een kind van 7 jaar heeft (*Geschiedenis van Jantje Pulkneus*) wat niet direct wil zeggen dat het ook voor 7-jarigen is geschreven. Gezien de hoge mate van navolging van Hoffmann mogen we er misschien toch wel van uitgaan, dat de doelgroep jonge kinderen is.

Het lijkt zinvol het taalgebruik nader onder de loep te nemen om te zien in hoeverre er sprake is van aanpassing aan het niveau van het jonge kind. We kunnen daarbij kijken naar:

- woordkeuze
- zinslengte
- verhaallengte
- rijmvorm
- coupletindeling

Gouverneur:

De verhaaltjes van Gouverneur zijn kort en eenvoudig, ze bestaan vooral uit 4- of 6-regelige strofen met een eenvoudig rijmschema (aabb of abab). De zinnen zijn kort en overzichtelijk en de taal is begrijpelijk.

*Kaatje was een morsebel
Honderdmaal zei moeder wel:
'Kind, hou toch je jurkje net!
Mors niet zoo op je servet!'
Maar dat alles hielp geen ziertje:
Kaatje bleef een morsig diertje.*

Van den Broek:

Ondanks de specifieke gerichtheid op kinderen in zijn voor- en nawoord (althans hij richt zich daarin specifiek op kinderen) is zijn taalgebruik daarin niet eenvoudig:

Ik schrijf voor u beminde jeugd!

²⁸ Van den Berg, Willem en Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. (Amsterdam 2009), p. 28.

*Die prijs steld op de ware vreugd,
Die nimmer pruilen doet of blozen.
Ik zag een prent vol kinderkwaad
En heb het naarste er uit gekozen,
En zie! Hoe fraai u de ondeugd staat;
Maar zoo dit boek niet kon behagen,
Kom dan eens om wat anders vragen,
En 'k toon door schrijf- en teekenpen,
Of ik ook goede kindren ken.*

Van den Broek gebruikt abstracte begrippen als *beminde jeugd*, *vreugd* en *kinderkwaad* en moeilijk te begrijpen werkwoorden als *prijs stellen* op en *behagen*.

Ook in zijn verhaaltjes is Van den Broek minder eenvoudig en begrijpelijk dan Goeverneur, hij heeft een complexer woordgebruik en maakt ingewikkelder zinnen (zie vooral de onderstreepte passages)

*Ons Pietje was een modepop
Gezet op fraaije kleêren,
Zij schikte zich gestadig op
Met doeken en met veêren,
Zij kon, belachlijk aangedaan,
Soms uren voor den spiegel staan
Eens ging zij, weder rijk bestrikt,
Gedoscht in bonte doeken
En – zoo zij dacht, fraai opgeschikt
Een korenveld bezoeken;*

(uit *Pronkziek Pietje*)

Van den Broek heeft een veel minder duidelijke strofenindeling en het rijmschema varieert.

Hopmanius:

Het taalgebruik van Hopmanius lijkt het meest op dat van Goeverneur: korte zinnen en meest 4-regelige strofen. Het rijmschema is niet altijd strak, vaak abcb, maar aabb komt ook voor.

Er zit vaart in zijn manier van rijmen, waardoor de tekst gemakkelijk leesbaar is en waardoor de inhoud iets grappigs krijgt, zelfs bij de afschuwelijkste inhoud, zoals in *Ontzettende geschiedenis van Jaap, die iedereen onverwacht schrikken deed*. Jaap eindigt in en gesloten kist op zolder, wordt door niemand gevonden en gaat dood:

*Men vond een pet, een zwarte das;
Een hes, een broek, een hopje asch;
Daarbij wat beendren en een tol,
Een kleinen zak met knickers vol.-
Dat was het overschot van JAAP;
Zóó kwam hij aan zijn end, de knaap!*

Het gruwelijke van de inhoud (waarover meer in hoofdstuk 2) getuigt misschien niet van aanpassing aan het niveau van het kind, het taalgebruik wel.

Vinckers:

Bij Vinckers zijn er hoofdzakelijk 4-regelige strofen met rijm abcb, abba of abab. Zijn zinnen zijn

langer en ingewikkelder dan bijvoorbeeld bij Goeverneur of Hopmanius en lezen minder vlot. Betekenissen zijn minder expliciet, minder voor de hand liggend en minder logisch. De lezer moet meer nadenken. Bijvoorbeeld Joost die zo nieuwsgierig is dat hij overal zijn handen in steekt:

*Eens greep hij in een doosje.
Dat doosje was, o, schrik!
Gevuld met warmen pik.
Joost kleefde er dus een poosje.*

*Maar dat die man er bij kwam,
Die dreigde, in Joost te zagen,
Was maar om Joost te plagen,
Die met den schrik dus vrij kwam.*

Dergelijke fragmenten roepen vragen op als: wie is die man, wat wil hij dan precies zagen, hoe komt Joost dan wel vrij, enzovoort. Ook de afbeeldingen geven hier geen duidelijkheid over.

Norweb:

Er is veel meer variatie in zinslengte, in rijmschema, in strofenindeling en -lengte dan bij de andere auteurs. Deze variatie maakt de teksten spannend en origineel. Het is moeilijk te bepalen in hoeverre hierdoor de tekst misschien minder begrijpelijk wordt, maar Norweb weet hierdoor wel heel goed voor spanningsopbouw te zorgen:

*En KLAASJE zat op zijn gemak,
En tuurde door een gaatje,
En zuchtte: 'kon 'k maar uit den zak
'k Liep gaauw terug naar Paatje.'-
Hij pulkt en plukt,
Hij wringt en drukt*

*Door 't gat zijn vingers heen,
En nog een ruk
En nog een pluk,
En 't linnen scheurt van één!...
Hij trekt en rekt
En sleurt en scheurt
Het gat nu verder open,
Hij sluipt er uit, die kleine guit,*

En zet het op een loopen!

(Uit: Koppige Klaas)

Spanning is een belangrijk element in literatuur voor kinderen.

2.3. Conclusie

De auteurs richten zich allen specifiek tot het kind, soms ook speciaal tot het lieve kind (gezien ook sommige boektitels, zie verder hoofdstuk 3). Grappig is wat Daalder hierover zegt: 'En dan worden zij altijd leerzame jeugd en lieve kinderen genoemd. Men weet niet, dat, ofschoon menig volwassene wenscht kind te zijn, er geen kind ter wereld is, dat zich gaarne dien titel hoort geven. En wie wil altijd leerzaam en lief heeten? Kinderen zijn er te bescheiden toe.'²⁹ Je kunt je dus afvragen in hoeverre kinderen zich nu juist wel of niet aangetrokken voelen door die vorm van aanspreken.

De auteurs hebben zich ook aangepast aan het niveau van het kind (Van den Broek misschien uitgezonderd): of door een aansprekende rijmvorm (rijmpjes hebben het kind altijd al aangesproken), of door aangepaste zins- en verhaallengte, door woordkeuze of door spanningsopbouw. Er is geen sprake van 'stijfheid en deftigheid, die zoveel kinderlijk geluk heeft bedorven.'³⁰

Gouverneur zit misschien nog het dichtst bij het kind, zoals ook in de literatuur wordt aangegeven. Gouverneur wordt niet voor niets de kindervriend genoemd.³¹ Buijnsters heeft het over 'zijn vlotte, ongekunstelde stijl', die kinderen zou aanspreken en die zou passen bij hun natuur.³² Ook Booy spreekt van zijn 'losheid en naïeve eenvoud'.³³

Samenvattend kunnen we zeggen dat aan de voorwaarde van gerichtheid op en aansluiting bij het kind is voldaan.

²⁹ Daalder, D.L., *Wormcruyt met suycker* (Amsterdam 1950), p. 78.

³⁰ Daalder (1950), p. 69.

³¹ Buijnsters (2006), p. 193: *Jan Gouverneur, van beroep: kindervriend*.

³² Buijnsters (2006), p. 207.

³³ Booy, Frits, 'Waardering en gebruik van negentiende-eeuwse kinderboeken', in: Berry Dongelmans e.a. (red.), *Tot volle waschdom. Bijdragen aan de geschiedenis van de kinder- en jeugdliteratuur*. (Den Haag, 2000), p. 228.

HOOFDSTUK 3

Thema B: Ondeugden

3.1. Inleiding

In dit hoofdstuk dat helemaal aan de beschreven ondeugden is gewijd en waarin wordt onderzocht in hoeverre een bepaalde identiteit wordt geconstrueerd door de manier waarop de ondeugden worden gepresenteerd, geef ik hier een overzicht van het bestudeerde materiaal en de drie door mij gekozen ondeugden. In 3.2, 3.3. en 3.4. volgen analyses van de verhalen waarin die gekozen ondeugden centraal staan met na elke ondeugd conclusies aan de hand van de zes in de inleiding genoemde deelvragen. Bij de vierde deelvraag 'welke gevoelens en gedragingen worden geaccepteerd c.q. afgewezen?' zal ik steeds expliciet ingaan op de identiteitsvorming. In 3.5 volgen de eindconclusies van het hele hoofdstuk.

Volledigheidshalve herhaal ik hieronder de titels van de bestudeerde boeken:

J.J.A.Goeverneur	<i>De ondeugende kinderen</i> 1852
L. van den Broek	<i>Stoute jongens en Meisjes. Een prentenboek voor zoete kinderen</i> 1859
Hopmanius	<i>Losse bladen uit het zondenregister van ondeugende kinderen. Een keurig boekgeschenk voor deugdzame Hollandsche jongens en meisjes</i> 1859
H. Ilpsema Vinckers	<i>Prenten en rijmen</i> 1859
J. Norweb	<i>Stoute kinderen voor zoete kinderen</i> 1860

De titels van de boekjes geven al aan dat het om stoute kinderen gaat, alleen Vinckers heeft een veel algemenere titel. Van den Broek, Hopmanius en Norweb vermelden bovendien expliciet dat hun werk bedoeld is voor deugdzame en zoete kinderen. Dit roept direct vragen op als: hoeven ondeugende kinderen het niet te lezen? Kunnen die er niets meer van leren? Is het alleen bedoeld om te voorkomen dat zoete kinderen stoute kinderen worden? Welke sturing zit hier achter? Elk verhaaltje in elk boekje vertelt over een bepaalde ondeugd. Om een duidelijk overzicht te geven volgen hieronder alle titels van de verhaaltjes en waar uit de titel niet blijkt om welke ondeugd het gaat, zet ik die er tussen haakjes achter. Achter elke titel staan bovendien de paginanummers van de verhalen.

Goeverneur

<i>De vuile-poes</i> (knoeien)	2
<i>Gus-nijdigerd</i> (jaloezie)	3
<i>Het luistervinkje</i>	5
<i>De sloddervos</i>	7
<i>Nanette met de snorren</i> (nijd en kwaadaardigheid)	8
<i>De leugenaar</i>	10
<i>Hansje Schreeuw-leelijk</i>	12
<i>De snoep-al</i>	14
<i>Jan verniel-al</i>	16
<i>Hans kijk-in-de-pot</i> (snoepen)	18

Van den Broek

<i>Luije Toon</i>	3
<i>Daan de leugenaar</i>	4
<i>Ongehoorzame Karel</i>	6

<i>Netelig Neeltje</i> (pruilen)	8
<i>Pronkziek Pietje</i>	10
<i>Woeste Willem</i>	12
<i>De snoepende Lizette</i>	14
<i>Die lekt moet leeren</i> (likken)	16

Hopmanius

<i>Cornelis de gulzigaard</i>	2
<i>Heintje de klikkespaan</i>	
<i>Allerverschrikkelijkste geschiedenis van Pietje Hoogmoedig</i>	4
<i>De Geschiedenis van den muurbekladder</i>	12
<i>Waanwijze Miet</i>	16
<i>Ontzettende geschiedenis van Jaap, die iedereen onverwacht schrikken deed</i>	18
<i>Mietje de nagelbijtster</i>	23
<i>Hoe ongehoorzame kindertjes gestraft worden</i>	24
<i>Daan de knorrepot</i>	26

Vinckers³⁴

<i>De wreede Jakob</i>	
<i>De kersentaart</i> (gulzigheid, ongehoorzaamheid)	
<i>De bange Frits</i>	
<i>Wacht u voor den stier</i> (ongehoorzaamheid)	
<i>Het droevige uiteinde van den ongezegglijken Dirk</i>	
<i>Nieuwgierige Joost</i>	
<i>De schrokkerige Kees</i>	

Norweb

<i>Geschiedenis van Jantje Pulkneus</i>	2
<i>Piet de huilebalk</i>	6
<i>Mietje en het mes</i> (onvoorzichtigheid)	11
<i>Hein de luistervink</i>	14
<i>Gerrit de leugenaar</i>	23
<i>Koppige Klaas</i>	32
<i>Baldadig Jansje</i>	45

De verschillende ondeugden zijn heel divers en kunnen worden onderscheiden in karaktereigenschappen (zoals slordigheid, luiheid, nieuwsgierigheid, hoogmoed, ongehoorzaamheid), slechte gewoonten (zoals neuspulken, nagelbijten, snoepen) en bepaalde gedragingen (zoals klikken, muurbekladden, liegen, pruilen). Het zou interessant zijn om te weten of de auteurs hier een bepaalde visie op hebben: je zou je kunnen voorstellen dat een slechte gewoonte gemakkelijker is af te leren dan een karaktereigenschap en dat de soort ondeugd van invloed is op de soort straf. Zo lijkt ongehoorzaamheid in de verhaaltjes strenger te worden bestraft dan snoepen of pruilen.

Een uitzonderlijke plaats tussen de ondeugden neemt de angst in (*De bange Frits*), het gaat hier om

³⁴ Het boekje van Vinckers is het enige dat niet beschikbaar was in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren. De paginanummers zijn niet goed zichtbaar op de door mij gemaakte foto's. Elk verhaaltje beslaat twee bladzijden.

een gevoelstoestand die wordt bekritiseerd, het is een gevoel waar het kind zelf veel last van heeft. Er wordt geen consideratie getoond, er is alleen maar oog voor de kosten van de vele kaarsen (die nodig zijn omdat Frits zo bang is in het donker). Een kind hoort niet bang te zijn. De meest voorkomende ondeugden zijn snoepen, prullen en ongehoorzaamheid. Om die reden heb ik de verhaaltjes die over deze ondeugden gaan, uitgekozen om te analyseren.

3.2. Analyse van de ondeugd snoepen

Snoepen is één van de meest beschreven ondeugden in de kinderboeken uit mijn corpus. In dit hoofdstuk richt ik mij op de verhalen waarin snoepen als hoofdondeugd centraal staat:

Gouverneur	<i>De snoep-al</i> <i>Hans kijk-in-de-pot</i>
Van den Broek	<i>De snoepende Lizette</i> <i>Die lekt moet leeren</i>
Hopmanius	<i>Cornelis de gulzigaard</i>
Vinckers	<i>De schrokkerige Kees</i>

Er zijn meer verhalen die een snoepelement bevatten, bijvoorbeeld *Daan de leugenaar* van Van den Broek waarin Daan appels en ander lekkers steelt of *De kersentaart* van Vinckers waarin Koosje taart met pitten en al opeet of *Mietje en het mes* van Norweb waarin Mietje onvoorzichtig is bij het afsnijden van een stuk koek (wat een bepaalde gulzigheid of snoeplust zou kunnen veronderstellen). Die verhaaltjes laat ik hier buiten beschouwing, omdat het snoepen niet de belangrijkste ondeugd is, maar bijvoorbeeld liegen of ongehoorzaam zijn of onvoorzichtigheid. Behalve Norweb hebben alle schrijvers één of meer verhaaltjes geschreven met het snoepen als hoofdthema.

Gouverneur

De snoep-al

Het verhaal begint met moeders waarschuwing aan Hein dat hij niet moet snoepen als zijn ouders en de keukenmeid naar de kerk gaan en Hein alleen thuis blijft. Hein belooft niet te snoepen:

*'Heusch niet, mama,' heeft hij beloofd:
Maar pas is Hein in huis alleen,
Of 't woord is hem al uit het hoofd,
En hij sluipt naar de keuken heen.*

Het woord *sluipen* betekent je onopgemerkt voortbewegen, stiekem in dit geval, Hein weet dat hij iets doet wat niet mag.³⁵ Dit is opvallend, omdat Hein alleen thuis is; en waarom sluipt hij als hij zijn belofte al is vergeten? Het woord benadrukt wel het 'ondeugende' karakter van zijn gedrag. In de keuken staat taartbeslag te rijzen en dit wekt Heins *snoeplust* op; als hij eenmaal een hap heeft genomen (na geroken en geslikt te hebben) kan hij niet meer stoppen. Suggereert dit, dat hij er misschien niets aan kan doen?? Is het een macht buiten hem om? En wordt de lust opgewekt door de geur van het deeg (hij ruikt eerst) of alleen al door de aanwezigheid van de rijzende taart? Vervolgens eet Hein zijn buikje dik en zowel het beslag in de taart als het beslag in zijn buik gaat rijzen. Hein wordt steeds dikker en hij zakt bijna op de grond. De verteller zegt expliciet dat Hein

³⁵ *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, op: <http://gtb.inl.nl>. Hierna WNT genoemd. WNT: *sluipen*: zich behoedzaam, zoveel mogelijk onopgemerkt voortbewegen, naar een doel bewegen.

waarschijnlijk wel zal barsten:

*Zóó vinden hem zijn ouders staan
Och, als geen doctor hem nog redt,
Dan is het wis met Hein gedaan
En barst hij morgen, naar ik wed.*

Er wordt echter geen uitsluitsel over gegeven, dus de mogelijkheid bestaat dat er een dokter is die hem komt redden, maar er volgt ook geen geruststelling. Hein is ontredderd door het gebeuren:

*Hij weet niet, wat hij denken moet
En staat verslagen en ontsteld.*

In 't eind verheft hij luid misbaar;

De gevoelens die het steeds dikker worden bij Hein oproept zijn ook een straf, hij weet zich geen raad. Het is niet helemaal duidelijk of de verteller begrip heeft voor die gevoelens, enerzijds roepen de verslagenheid en ontsteltenis compassie op, anderzijds wordt de snoeplust duidelijk afgekeurd. Die afkeuring wordt benadrukt door de afbeeldingen bij het verhaal. De lezer ziet Hein van een tener jongetje veranderen in een dik wezen met een enorme buik. Zo kan je zien wat er met je gebeurt als je de verleiding van ruiken en proeven niet kunt weerstaan. De verteller verwijst ook in de tekst naar het beeld:

*Zie maar op 't prentje, hoe de bloed
Al dikker wordt, al dijt en zwelt;-*

Het woord *bloed* suggereert onnozelheid en onschuld (het arme kind), met andere woorden: kan Hein er zelf wel iets aan doen? Het lijkt hem te overkomen. Er spreekt medelijden van de verteller uit.

De combinatie van het rijzen van het deeg in de schaal met het rijzen van het deeg in de buik van Hein heeft ook een humoristisch effect. Een grappig detail is dat er in de versiering bij de plaatjes een soort gezichtje wordt uitgebeeld waarin de expressie overeen lijkt te komen met wat er gebeurt.

Het zou ook als een 'leeswijzer' bedoeld kunnen zijn: zó hoor je je te voelen en dit verhaal te ervaren als lezer.³⁶

Het einde van het verhaal met het mogelijke barsten van Hein wordt niet uitgebeeld, waardoor de lezer extra het idee kan krijgen dat het maar een grapje is, iets wat niet echt gebeurt, maar het open einde kan ook juist als bedreigend worden ervaren. Ik kan me voorstellen dat de leeftijd van het kind hierbij een belangrijke rol speelt: de kleuter leeft nog in een magische wereld waarin alles mogelijk is, het wat oudere kind heeft meer realiteitsbesef.

Hans kijk-in-de-pot

In dit verhaaltje wordt het snoepen niet als zodanig benoemd en gaat het ook om nieuwsgierigheid, maar omdat het nieuwsgierigheid naar lekkers is, heb ik deze tekst toch bij het snoepen betrokken.

*Zag Hans eens hier of daar wat staan,
Dan moest hij daadlijk snufflen gaan
En weten, hoe het smaakte en rook,
En of hij 't wel lusten zou ook.*

Hans moet dat doen (net als Hein die het niet kan laten), een onbedwingbare lust. Ook hier is het ruiken van wezenlijk belang. Hij vindt een pot met vliergelei in de keuken, bukt over de rand om te ruiken en valt er voorover in.

*Hans had graag van de vlier gehapt,
Nu is Hans door de vlier betrapt.*

De straf is de val in de pot, waardoor Hans helemaal paars wordt en die kleur raakt hij nooit meer kwijt (*hij moet paarsch blijven tot zijn straf*) met als gevolg dat hij altijd bespot wordt en Hans kijk-in-de-pot wordt genoemd.

De reactie van Hans komt hier niet ter sprake, het lijkt wel of de verteller dat een beetje overneemt:

*Doch wee, ziet nu eens d'armen guit!
Ziet, paarsch is buisje, hemd en kraag,
Paarsch is Hans tot aan zijn maag!
Au, au!*

Door het commentaar van de verteller wordt de ernst van de situatie benadrukt, maar dat gebeurt ook al eerder in het verhaal door de bang schreeuwende meid en de haastig toesnellende ouders die Hans uit de pot trekken. De verteller wijst expliciet naar de afbeelding.

Er wordt geen braaf kind tegenover Hans gezet, maar je kunt je afvragen of de twee afgebeelde jongens die Hans uitlachen voorbeelden zijn van brave kinderen. Er is hier duidelijk sprake van leedvermaak. (plaatje toevoegen). De vraag is hoe Goeverneur dit heeft bedoeld: is het uitlachen bedoeld om de lezer te laten zien dat dit grappig is? Of om de lezer te laten zien dat je uitgelachen wordt als je net zo stom gedraagt als Hans? Of om te laten zien dat je beter tot de 'uitlachers' kunt behoren?

³⁶ De geplaatste afbeeldingen zijn niet op ware grootte, ik heb ze aangepast aan de beschikbare ruimte.

Ik krijg de indruk dat Goeverneur die milder is in het neerzetten van ondeugden dan de andere schrijvers (zie ook bij de andere verhalen) hiermee een knipoog geeft naar de ondeugende Hans. De ernst van de situatie wordt ook gerelativeerd door de grap (die kinderen ook doorzien zullen hebben, maar dat lijkt me ook hier afhankelijk van de leeftijd) dat de paarse kleur niet verwijderd zou kunnen worden.

Van den Broek

De snoepende Lizette

In de tekst wordt niet direct een oordeel over het snoepen gegeven, maar dat zit er misschien toch wel in verborgen:

*Lizette die wat snoepig was
Klom op een bank, keek in de kas,
Lekt nu aan dit, lekt dan aan dat,
Precies als cyper onze kat;
Hetzij gesuikerd of gekruid:
Lizette snoepte en daarmee uit.*

Afgezien van het feit dat Van den Broek in zijn voorwoord heeft aangegeven alleen over ondeugden te zullen schrijven, lijkt de vergelijking met de likkende poes ook een negatief oordeel in te houden evenals de stellige laatste zin van dit stukje.

Lizette vindt een pot met stroperig zoet en ze eet vol genot de hele pot leeg; dit zoete lekkers blijkt vliegenlijm te zijn en dat is dan meteen een deel van de straf.

*Toen merkte zij maar al te ras,
dat zij met lijm gevangen was;*

Maar daarmee is het leed nog niet geleden, Lizette wordt erg ziek. Gelukkig heeft ze een moeder die haar goed verzorgt en Lizette wordt weer beter. De ergste straf lijkt hier de gemoedstoestand te zijn waar Lizette in terecht komt: ze krijgt berouw, heeft veel last van schaamte en angst om dood te gaan. Vooral de schaamte kwelt haar, tegenover haar moeder en tegenover anderen.

Ze is dan ook van haar snoeplust genezen, daarvoor hoeft ze maar aan de bewuste pot te denken.

De schaamte en berouw hebben hier een duidelijk functie, daardoor kun je je leven beteren.

Hier wordt op serieuze wijze de deugd tegenover de ondeugd gezet. Humoristische elementen zijn niet zo nadrukkelijk aanwezig, wel is de vergelijking met de poes grappig en ook is de vliegenlijm een leuke vondst, maar absurde elementen zijn er niet.

De afbeeldingen laten de snoepende Lizette zien en daarna de zieke Lizette. De goede afloop is niet uitgebeeld, waardoor de nadruk op de straf komt te liggen.

Die lekt moet leren

In dit verhaaltje gaat het niet zozeer om het eten van lekkers, maar om het likken aan iets zoets.

Het likken wordt door Goeverneur en Van den Broek gekoppeld aan snoepen en om die reden neem ik ook deze tekst op in de analyses.

Floor en Jan krijgen van hun vader een rood-groen-geel geverfde leden pop die mooie kunsten kan vertonen. De pop is dan ook vooral bedoeld is om naar te kijken, maar dat is voor de broers niet

genoeg. De kleuren van de pop nodigen uit tot likken:

*Zij dachten: ied're kleur is zoet;
En de eene lekte aan arm of been
En de andere aan den voet.
Dat deden zij zo dag aan dag
En namen elk zo'n mis'lijk deel
Tot dat men 't rood en groen en geel
Hun op de lippen kleven zag.*

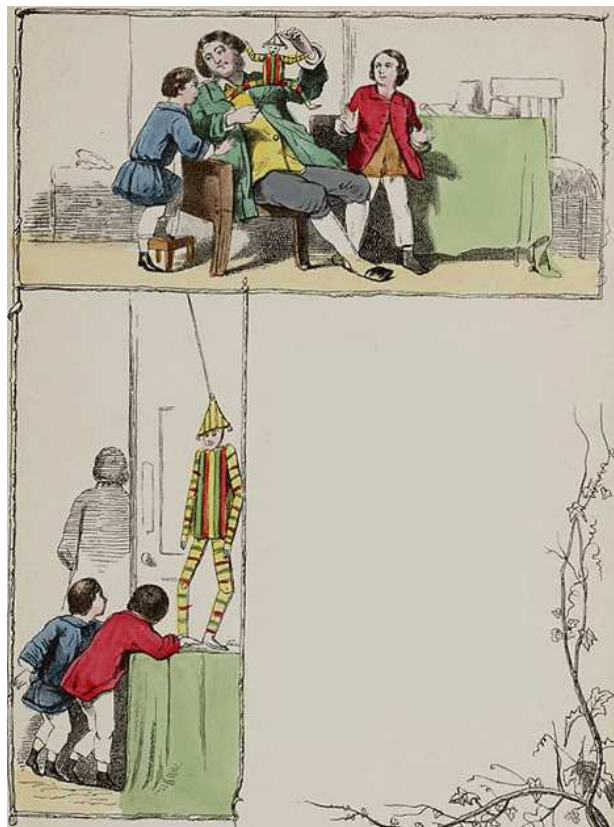
Dat likken is niet de bedoeling en de straf is tweeledig: de pop geeft Jan een klap en Floor een schop (waarschijnlijk doordat ze tijdens het likken aan de touwtjes trokken), waardoor ze op de grond vallen en daarna worden de jongens ziek. De dokter komt en schrijft drankjes en poeders voor en de dokter zegt tot slot: *die lekt moet leeren*, met andere woorden: dat krijg je ervan. Er wordt geen reactie van de jongens beschreven. Wel wordt in het begin van het verhaal in een afbeelding getoond hoe de jongens wachten tot hun vader weg is, voordat ze met het likken beginnen. Ze weten dus wel degelijk dat ze iets verbodens doen.

De verteller geeft wel een oordeel over het likken, hij noemt het *een dwazen smaak* en tussen de regels door lees je dat ze tevreden hadden moeten zijn met alleen kijken naar de pop.

De titel en dezelfde uitspraak van de dokter geven aan dat likken dus iets is dat je niet behoort te doen.

In hoeverre dit likken aan zo'n pop realistisch is, heb ik niet kunnen achterhalen. Mogelijk was de verfsmaak aantrekkelijk of ging het alleen maar om de kleur?

De afbeeldingen laten zien hoe de jongens de pop cadeau krijgen, hoe ze wachten tot hun vader weg is en hoe ze op de grond vallen na de afstraffing door de pop. Dat de pop zelf de straf geeft die door de jongens waarschijnlijk zelf ingang is gezet, heeft iets grappigs. Het verhaal heeft een sterk 'dat krijg je er nu van'-gehalte.

Hopmanius

Cornelis de gulzigaard

Het verhaal begint met een inleidend algemeen gedeelte over het niet delen van lekkers, waarin de verteller direct zijn oordeel geeft:

*De jongen die zijn lekkers
Met niemand mededeelt,
En 't liever in een hoekje
Ter sluiks en gulzig eet;*

*Zoo'n jongen is niet waardig
Dat hij één vriendje heeft.
Men moet hem steeds vermijden,
Die voor geen ander leeft.*

Het gaat hier eigenlijk om een combinatie van twee ondeugden: gulzigheid en het niet willen delen met anderen. Het is een andere vorm van snoepen dan in de vorige verhaaltjes, maar past toch in het rijtje thuis, omdat het ook echt om het snoepen van lekkers gaat.

Na dit inleidende stukje wordt Cornelis als voorbeeld van zo'n niet-waardige jongen ten tonele gevoerd. De toon is dus direct gezet en de lezer is voorbereid op de ondeugd van Cornelis.

Cornelis kruipt altijd (wel tienmaal per uur) stiekem in een hoekje met zijn lekkers zonder het met iemand te delen. Het gaat mis als hij zijn buurmeisje dat om een stuk van zijn banket vraagt dat hij net heeft gekregen, boze blikken toewerpt en als hij net doet of hij haar vraag niet heeft gehoord. Als hij zijn banket gaat eten, verslikt hij zich en stikt. Dit is zijn straf en het proces van het stikken wordt plastisch en met opbouw van spanning beschreven:

*Hij slikte en hij hikte
En smakte met den mond,
Tot hem alleen door 't haasten
Het oog vol tranen stond.*

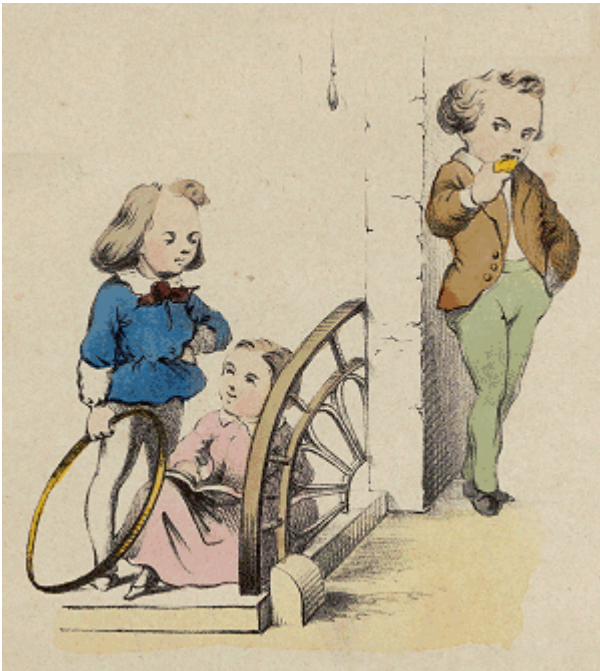
*Maar in 't verkeerde keelgat
Schiet hem een kruimel taart.....
Hij krijgt een forsche hoestbui,
Die niet heel gauw bedaart.*

*Hij trappelt van benaauwdheid,
En werpt zich op den grond;
Hij kan geen lucht meer krijgen,
En gaapt met open mond.*

*Steeds hoest hij, en zijn aangezicht
Wordt geel en blaauw en rood....
En voor er hulp komt dagen,
Is hij gestikt en – dood!*

De verteller eindigt met een advies: delen met anderen en nooit gulzig zijn, anders is het te laat. Deze eigenschappen worden hier dus expliciet veroordeeld.

Het bijzondere van dit verhaal is de combinatie van tekst en beeld. Het verhaal is echt een beeldverhaal, alles wat in de tekst staat beschreven, wordt ook in beeld gebracht. Op de eerste afbeelding zie je twee kinderen leuk met elkaar spelen en Cornelis staat stiekem in een hoekje.

Op het volgende plaatje vraagt zijn buurmeisje, dat in verhouding heel klein is om een stuk banket. (Het meisje wordt in de tekst ook klein genoemd, maar op het plaatje is ze wel heel klein. Is dat om te benadrukken hoe flauw het is als je onaangenaam tegen zo'n klein meisje doet?) Cornelis is sterk afwerend. De volgende drie plaatjes laten het proces van het stikken zien en het is heel duidelijk dat Cornelis het erg benauwd heeft. Op de laatste afbeelding ligt hij dood op de grond met al het gezicht van een lijk; zijn buurmeisje staat er verschrikt bij.

Hier wordt het ondeugende kind wel afgezet tegen het brave kind, vooral in de afbeeldingen. De twee leuk met elkaar spelende kinderen tegenover de stiekeme Cornelis in zijn hoekje en het lieve kleine buurmeisje tegenover de afwerende Cornelis.

De plaatjes spreken tot de verbeelding, maar ik vind het moeilijk om in te schatten in hoeverre ze door kinderen ook als grappig kunnen worden opgevat. Ze zijn ook eng en kunnen daardoor de boodschap sterk benadrukken.

Vinckers

De schrokkerige Kees

Ook hier is er sprake van een combinatie van gulzigheid en niet willen delen en ook hier is er een inleidende strofe waarin duidelijk wordt hoe het eigenlijk moet.

*Kreeg soms eens een der jongens
Een taart, of wat banket,
Hij deelde 't met zijn makkers
En allen hadden pret.*

Dit is een positieve benadering, Hopmanius gaat uit van het negatieve scenario. Na deze strofe komt Kees op de proppen; Kees houdt niet van delen, hij houdt liever alles voor zichzelf, waardoor hij veel te veel eet en ziek wordt:

*Maar Kees hield niet van deelen;
Hij hield het liefst maar zelf,
En dat hij zoo te veel at,
Dat spreek, meen ik, van zelf.*

Dat lijkt al de straf, maar de eigenlijke straf komt nog, want in de loop van het verhaal blijkt dat Kees een kist heeft waar hij zijn lekkers in bewaart. Kees krijgt van zijn moeder een grote taart, maar omdat hij ziek is en een bitter drankje moet nemen, brengt hij de taart naar de kist, maar wat blijkt? De kist is ontdekt door een leger van ratten en muizen en als ze Kees zien, vliegen ze op hem af, Kees zet het op een lopen en valt tenslotte in zee (achter zijn taart aan). Wat er daarna met hem gebeurt, vermeldt de geschiedenis niet. Hoe Kees reageert ook niet, maar op de afbeeldingen zijn zijn gezichtsuitdrukkingen van angst en afschuw goed te zien. De tekst is ingebed in de afbeeldingen die er als een soort krans omheen zijn gevormd en die je in de richting van de klok moet bekijken.

De gulzige Kees wordt hier ook afgezet tegen de kinderen die wèl delen, dat is op het plaatje te zien. Kinderen die delen, hebben pret! Kees heeft ook pret in zijn eentje met de taart, maar dat is van korte duur.

DE SCHROKKIGE KEES.

Kreeg soms eens een der jongens
Een taart, of wat lanket,
Hij deelde 't met zijn makkers
En allen hadden pret.

Maar Kees hield niet van deelen;
Hij hield het liefst maar zelf;
En dat hij zoo te veel at,
Dat spreek, meen ik, van zelf.

Ook duurde 't maar een poosje,
Toen werd ons Keesje krank.
Hij luste nu geen lekkers,
Maar kreeg een luttel drank.

Just zond hem weer zijn moeder
Een groote, lekkere taart.
Die ging weer naar de kist toe,
Daar was zij goet bewaard.

Conclusies:

1. Hoe wordt het snoepen beschreven?

Het snoepen als ondeugd heeft in elk verhaaltje een wat ander karakter. Bij Goeverneur gaat het vooral om het snuffelen aan alles wat lekker zou kunnen zijn en het opeten daarvan als het in de smaak valt, bij Van den Broek ligt de nadruk op het likken en bij Hopmanius en Vinckers wordt gulzigheid gekoppeld aan niet willen delen van lekkers.

Hopmanius en Vinckers geven het meest directe commentaar als verteller, Goeverneur en Van den Broek doen dat veel minder. Door het directe commentaar wordt de mening van de lezer wel direct beïnvloed en je weet al van tevoren wat de snoeper te wachten staat.

Het is echter bij elk verhaal duidelijk dat snoeplust uit den boze is en dat snoepen altijd wordt bestraft. Hier is een kanttekening op zijn plaats. Uit enkele verhaaltjes blijkt dat snoepen wel mag als sociaal gebeuren, bijvoorbeeld bij Hopmanius en Vinckers. Als je lekkers krijgt, zoals Cornelis van zijn tante en Kees van zijn moeder, mag je best snoepen, als je dat maar niet stiekem in je eentje doet. Bij Goeverneur wordt ook het stiekeme van het snoepen benadrukt, dus snoepen als je weet dat het niet mag. Misschien heeft het woord snoepen voor de auteurs een negatieve connotatie. Goeverneur lijkt het meeste begrip te hebben voor de snoeplust van kinderen, snoepen is gekoppeld aan ruiken en proeven, de lust is onbedwingbaar en als je eenmaal begint, kan je niet meer stoppen, je moet het doen.

Al door de beschrijving en vooral ook het oordeel van de auteur wordt duidelijk welke identiteit hier beoogd wordt: een kind dat niet snoept, niet likt en zijn lekkers met anderen deelt.

2. Welke straf wordt er toegepast?

De straffen zijn heel divers: bij Goeverneur krijgt Hein een dikke buik en dreigt te barsten, Hans valt in de pot en wordt paars. Deze straffen volgen eigenlijk vrij logisch uit het gedrag en staan naar mijn idee het dichtst bij de kinderwereld: als je veel eet, wordt je buik dik en als je overal je neus in steekt is het logisch dat dat een keer mis gaat. De straffen van Van den Broek zijn in beide verhalen hetzelfde, de daders worden ziek, een veel minder origineel uitgewerkt gegeven dan bij Goeverneur.

Hopmanius baart zeker opzien met zijn straf en zijn verhaal zal indruk hebben gemaakt. De straf bij Vinckers lijkt wat onlogisch. Opvallend is dat het nooit de ouder/opvoeder is die straf uitdeelt, maar dat het steeds een boontje-komt-om-zijn-loontje-straf is. Ik kom hier nog op terug.

Voor de gevoelens van het kind als reactie op het gebeuren is over het algemeen weinig aandacht, alleen bij Gouverneur (Hein) en bij Van den Broek (Lizette) komt dat naar voren. Het gaat niet om het gevoel van het kind, maar om het beoogde gedrag en door de uitvoerige straf wordt nog eens benadrukt wat in de beschrijving al duidelijk wordt: snoepen hoort niet.

3. Wordt het ondeugende kind afgezet tegen het brave kind?

Dat gebeurt eigenlijk weinig en nooit met veel omhaal van woorden. Het is het meest duidelijk daar waar de verteller commentaar geeft zoals bij Hopmanius en Vinckers. In de meeste verhalen staat het snoepen zelf centraal (gerelateerd aan de wijze waarop wordt gesnoept en de wijze waarop het wordt verkregen) en niet zozeer het voorbeeldgedrag van andere kinderen. Echter: er worden kinderen in beeld gebracht die uitlachen (*Hans kijk-in-de-pot* van Gouverneur) en kinderen die met de snoeper meereren (*De schrokkerige Kees* van Vinckers), waarbij je je kunt afvragen wat daarvan de functie is. Zijn dat brave kinderen?

Tenslotte wordt het brave kind wel indirect gerepresenteerd: als je niet snoept, hoef je niet te barsten, val je nergens in, word je niet ziek, hoef je je niet te schamen, stik je niet, enzovoort.

4. Welke gedragingen en gevoelens worden aangemoedigd c.q. afgewezen?

Het is in alle verhalen overduidelijk dat snoeplust en gulzigheid worden afgekeurd en dat stiekem snoepen altijd gevolgd wordt door straf. Behalve bij Gouverneur is er geen vergoelijking, je hoort dat gewoon niet te doen. Bij Van den Broek hebben de verhalen wel een goede afloop, de kinderen beteren hun leven. Door dit zo moralistisch en serieus te beschrijven, zoals Van den Broek doet, boeten de verhalen ook wel in aan aantrekkingskracht.

Gevoelens spelen geen grote rol in de verhalen, alleen bij Van den Broek maken gevoelens van schaamte de weg open tot verbetering. Die gevoelens helpen hier dus om de gewenste identiteit van niet-snoepend kind te krijgen.

5. Welke invloed heeft de tekst-beeldcombinatie op de boodschap?

De beelden hebben in alle verhalen een grote invloed, ze zijn onlosmakelijk met de tekst verbonden. Dit is vooral het geval bij Hopmanius, waar je bijna van een stripverhaal kunt spreken. In alle verhalen benadrukken en versterken de afbeeldingen de tekst. De tekst gaat daardoor echt leven. Gouverneur verwijst ook nog expliciet naar de afbeelding waardoor de boodschap wordt versterkt: zie, dat gebeurt er nu met je als je zo gedraagt!

6. Wordt humor ingezet als strategie en zo ja, met welk effect?

Bij Gouverneur is de humor het meest uitgesproken, er gebeuren grappige dingen die onmogelijk zijn, zoals het zo dik worden van een buik dat hij dreigt te barsten of de kleur paars die er niet meer afgaat. Door de grap kan de ernst van de boodschap dat je niet moet snoepen, gerelativeerd worden. Bij Hopmanius is het de vraag of het verhaal door het kind als grap kan worden opgevat. Dat geldt ook voor het verhaal van Vinckers, de muizen en ratten zijn wel grappig, maar ook eng.

In de verhaaltjes van Van de Broek zitten wel grappige elementen, maar die hebben geen directe invloed op de boodschap. De humor kan de boodschap van de gewenste identiteit zowel versterken als verzwakken. Ik kom hier op terug bij de conclusies in 3.5.

3.3. Analyse van de ondeugd pruilen

Het pruilen lijkt typerend te zijn voor het kind, bij volwassenen spreken we eigenlijk niet van pruilen. Soms wordt er ook alleen over huilen gesproken, maar dat is dan een andere vorm van huilen dan het huilen van verdriet, zoals dat bij volwassenen wordt verondersteld. Het pruilen in deze verhaaltjes wordt dan ook niet voor niets als ondeugd gezien. Vier van de vijf auteurs (Vinckers uitgezonderd) hebben een verhaaltje aan het pruilen gewijd. Het gaat om de volgende vier verhaaltjes:

Gouverneur	<i>Hansje Schreeuw-lelijk</i>
Van den Broek	<i>Netelig Neeltje</i>
Hopmanius	<i>Daan de Knorrepot</i>
Norweb	<i>Piet de huilebalk</i>

Gouverneur

Hansje Schreeuw-leelijk

De verteller begint met de aandacht te vestigen op hoe het Hansje is gegaan:

*Lieve kindren, hoort reis aan,
Hoe 't klein Hansjen is gegaan,
Die – zoo'n malle huiletuit! -
Ging haar moeder maar eens uit,
Altijd huilde en gierde: 'Och jé,
Als moeke uitgaat, wil ik meê!'*

De verteller geeft direct zijn oordeel in *malle huiletuit*, waardoor de lezer meteen weet dat dit huilen niet de bedoeling is. Gouverneur heeft het over huilen, gieren, roepen en krijten.

Hansje krijgt de verdiende straf door de ooievaar die haar meeneemt naar het ouderlijk nest, waar ze kikkers en wormen te eten krijgt: zo krijgt ze zogenaamd haar zin, want ze wil toch niet alleen zijn, ze wil toch meegenomen worden? Ik kom nog terug op de ooievaar in hoofdstuk 5 (thema D). Tenslotte wordt ze in het najaar al huilend (althans op de afbeelding) meegevoerd over land en over zee.

Bij Hansje lijkt sprake te zijn van gevoelens van eenzaamheid en angst om alleen gelaten te worden, maar die emoties worden niet als zodanig benoemd. Het is niet de bedoeling om zo te huilen; toch is er wel sprake van enige compassie bij de verteller, wat blijkt uit de laatste strofe:

*En toen eindelijk 't najaar kwam,
- Kindren, denkt eens! - och, toen nam
De ooijevaar, bij zijn vertrek,
Haar knaphandig in zijn bek.
Over land en over zee
Moest nu 't arme Hansje meê.*

Uit de oproep aan de lezende (of voorgelezen) kinderen om zich de situatie in te denken en door de woorden *och* en *arme* spreekt medeleven. Anderzijds spreekt er ook een soort spot uit: ze wilde toch altijd mee? Nou, ze krijgt haar zin! De afbeelding benadrukt sterk de ernst van de situatie: het geleidelijk aan verdwijnen in de wolken met tenslotte alleen nog de voetjes die zichtbaar zijn ziet er schrikwekkend uit, evenals het huis (zonder moeder) en het lege nest op het dak. Het

schrikwekkende zit hem ook in de grootte van de ooievaar.

Grappig (maar misschien ook eng) is het plaatje waarop te zien is dat de ooievaar Hansje (met opgeheven hoofd en open mond) kikkers voert.

Van den Broek

Netelig Neeltje

Netelig Neeltje wil niet met andere kinderen spelen, ze staat altijd in een hoekje te pruilen. Ze is doof voor zowel raad als vermaningen. Ze wil niet delen in de vreugde van andere kinderen en ze is nooit lief of zoet. Waarom Neeltje zo pruilt, wordt uit het verhaal niet duidelijk.

De andere kinderen beklagen haar, maar omdat ze altijd maar morrend reageert, wordt ze uiteindelijk gemeden en er wordt ook wel om haar gelachen:

*Lagchend zei soms menigeen:
'Neel verdrinkt nog in haar tranen'.*

Hier krijgt Neeltje een nachtmerrie over: ze zwemt in haar tranenvloed, haar angst stijgt tegelijk met het stijgende tranennat, ze verdrinkt bijna, maar wordt door moeder met een visnet gered; hierna komt ze tot inkeer en betert haar leven:

*NEELTJE is door dien droom genezen,
Moeders raad werd hoog geschat;
Zij bestrijdt haar zucht tot pruilen
En gevoelt zij lust tot huilen
Dan denkt ze aan het zilte bad.*

Neeltje wordt hier als pruilend en niet-lief kind tegenover de andere kinderen geplaatst: de anderen spelen met elkaar en hebben plezier met elkaar. Dat staat in de tekst, maar is ook heel duidelijk op de afbeelding te zien.

Het huilen en pruilen (ongeacht de reden kennelijk) wordt afgekeurd. De straf is hier een niet-werkelijke, namelijk een nachtmerrie, maar die is blijkbaar voldoende om de ondeugd te laten verdwijnen.

Het bijna-verdrinken in tranen is grappig bedoeld, wat ook blijkt uit het lachen door degenen die zeggen dat Neel nog in haar tranen zal verdrinken.

Hopmanius

Daan de Knorrepot

Daan reageert altijd met huilen op de straf die hij krijgt. Het pruilen is een vorm van verzet tegen de straf, een kwestie van *hoofdje toonen*, een vorm van koppigheid.

De verteller windt er geen doekjes om, al direct in de eerste strofe geeft hij zijn oordeel over dit gedrag:

*Krijgen kindren somtijds straf,
O, zij moeten dan niet pruilen,
't Hoofdje toonen, uren huilen;*

Moeder kust het immers af!

Zo gaat hij nog twee strofen door.

Daan pruilt zonder reden, met andere woorden: hij heeft er het recht niet toe. Hij is altijd stout, ontevreden en ongeduldig. Hopmanius gebruikt ook nog andere termen voor het pruilen, zoals huilen, grienen en mokken.

De straf voor dat altijd maar pruilen is het zwellen van Daans hoofd als een soort logisch gevolg daarvan. Het hoofd neemt enorme proporties aan en wordt zo zwaar dat Daan geen stap meer kan verzetten. Opvallend is dat in de tekst staat dat Daan ooit *vrolijk heeft gesprongen*, terwijl Daan eerst wordt afgeschilderd als een altijd ontevreden kind.

In elk geval moet dat zwellende hoofd een waarschuwing zijn voor elk kind dat *lust in 't huilen of trek in knorrig pruilen* heeft; als je die lust bij jezelf constateert, moet je eerst maar eens bij Daan langs gaan, met andere woorden: dan vergaat de lust je wel. De lezers die hier als *vriendjes* worden aangesproken, worden op deze manier tegenover Daan geplaatst en worden als het ware behoed voor zulk gedrag.

Op één van de afbeeldingen staat ook nog een volwassene met opgeheven, waarschuwend vinger. (Ik kom hierop terug bij thema C (hoofdstuk 4)). De afbeeldingen illustreren het verhaal echter op humoristische wijze, vooral het enorme hoofd wekt de lachlust op. De boodschap wordt hierdoor mogelijk gerelativeerd.

Norweb

Piet de huilebalk

De verteller steekt zijn oordeel niet onder stoelen of banken en geeft onomwonden zijn oordeel in de eerste regels:

*Ziet nu dien stouten PIET eens aan!
Die grompot is pas opgestaan,
Of hij staat reeds te huilen,
Te kniezen en te pruilen!
Zoo gaat het voort den heelen dag!
Nooit trekt zijn mond zich tot een' lach.-*

*Zijn oogen zien als vuur zoo rood!
Foei! Huilebalk! nooit wordt je groot-
Waar hij ook staat,
Of waar hij gaat,
't Is of die PIET
Den vloer begiet;
Een kniesoor is hij, anders niet
Die stoute kruidje-roer-me-niet!*

Ook Norweb gebruikt verschillende woorden voor het huilen: pruilen, kniezen, schreien. Er wordt geen reden voor het huilen gegeven. Het is een directe veroordeling van het gedrag zonder meer. Opvallend is de reactie van de vader:

*En zegt: 'kom PIET, kom jij eens hier;
Je hebt in 't huilen zo'n plezier,*

Het huilen wordt dus niet gezien als uiting van verdriet of een andere negatieve gemoedsaandoening, althans niet als zodanig erkend. Deze wijze van formuleren lijkt een extra veroordeling in te houden. De straf voor het pruilen komt in dit geval van de vader die als cadeautje een doodbidder(huilebalk)-uitrusting voor Piet meeneemt, die hij moet dragen elke keer als hij huilt of knorrig is.³⁷ Met dit pak aan wordt Piet voor de open deur gezet en vervolgens wordt hij uitgejouwd door alle jongens uit de buurt die hierdoor als niet-huilende jongens worden neergezet. Piet krijgt berouw, vraagt zijn vader excuus en betert zijn leven.

De gevoelens die worden beschreven zijn gevoelens van verdriet (door het uitschelden), berouw en verwarring. Opvallend is dat het huilen hier wordt gezien als ondeugend gedrag en niet als een reactie op iets.

De afbeeldingen bij het verhaal zijn heel divers: eerst zie je Piet huilend in nachtgewaad, daarna aangekleed huilend (hij huilt dus altijd ongeacht het tijdstip van de dag). Op het volgende plaatje staat vader heel groot afgebeeld met het gewaad voor Piet onder de arm, het ziet er angstaanjagend uit. De laatste afbeelding is Piet (weliswaar onherkenbaar) in het gewaad van de doodsbidder. Humor schuilt misschien in de relatie tussen het huilen van Piet en het gewaad van de doodsbidder (grapje voor de voorlezers?), maar dat wordt niet bepaald grappig gepresenteerd.

³⁷ Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal. Utrecht/Antwerpen, 2005. Hierna Van Dale genoemd.
huilebalk: 1. (eert.) gehuurde schreier of schreister bij begrafenissen; -2. Iem., die m.n. kind dat gedurig schreit of huilt.

Conclusies:

1. Hoe wordt het pruilen beschreven?

Het pruilen is in de verschillende verhaaltjes verschillend van aard: bij Goeverneur is het een reactie op het alleen gelaten worden, bij Van den Broek gaat het om het niet mee willen doen met andere kinderen, bij Hopmanius is het pruilen een reactie op straf, bij Norweb is het huilen zonder reden, dit is dan misschien pruilen in den meest 'zuivere' vorm.

Alle vier de auteurs gebruiken veel verschillende termen voor het pruilen, zoals gieren, krijten, morren, mokken, huilen, grienen en kniezen.

Alle auteurs veroordelen het pruilen, maar bij Goeverneur is er de meeste aandacht voor eventuele achterliggende gevoelens en heeft het huilen een duidelijke reden, het is een reactie op iets.

Goeverneur spreekt dan ook niet over lust of zucht tot huilen/pruilen, de andere auteurs wel.

2. Welke straf wordt er toegepast?

Hoewel Goeverneur het meeste begrip lijkt te hebben voor het pruilen, krijgt Hansje een forse straf, waardoor je je af kunt vragen of er wel zoveel begrip is. Tenslotte wordt Hansje, die zo bang is door haar moeder in de steek te worden gelaten, definitief van haar moeder weggevoerd. Maar misschien is mijn interpretatie van angst om in de steek te worden gelaten, geen juiste en gaat het in het verhaaltje alleen maar om het mee willen en het zeuren daarover, en dat moet worden afgestraft.

Misschien kan het wegvoeren door de ooievaar als contrast worden gezien met het gebracht worden door de ooievaar, de geboorte. (retour afzender)

Ook de straf die Daan krijgt in de vorm van zijn zwellend hoofd, is niet mals. Bij Van den Broek en bij Norweb loopt het uiteindelijk met een sisser af, waarbij de nachtmerrie nog de meest milde straf is.

3. Wordt het ondeugende kind afgezet tegen het brave kind?

Bij Goeverneur en Hopmanius komt het niet-pruilende kind niet ter sprake, bij Hopmanius wordt de lezer eigenlijk als tegenpool van het pruilende kind neergezet, in de inleidende strofe wordt er over *zij* gesproken alsof het een andere categorie betreft.

Van den Broek en Norweb plaatsen de anderen duidelijk tegenover de pruilende kind, waarbij bij Van den Broek de anderen kinderen zijn die plezier hebben met elkaar en ook wel om Neeltje, bij Norweb zijn de anderen de uitjouwers.

4. Welke gedragingen en gevoelens worden aangemoedigd c.q. afgewezen?

Gevoelens die te maken hebben met het pruilen zelf zijn alleen impliciet waar te nemen bij Goeverneur. De verteller vraagt echter alleen om mededogen bij de straf en niet voor de gevoelens die de oorzaak zijn van het pruilen. Die gevoelens worden niet geaccepteerd. Bij de andere auteurs worden gevoelens samenhangend met het pruilen niet genoemd, wel gevoelens als gevolg van de straf. Die nare gevoelens zijn een waarschuwing: dat is het gevolg.

Het pruilen als gedrag wordt in alle verhaaltjes afgekeurd. De identiteit van het brave kind is onder andere die van het niet-pruilende kind.

5. Welke invloed heeft de tekst-beeldcombinatie op de boodschap?

Zoals gezegd zijn de beelden van Hansje die in de wolken verdwijnt, veelzeggend en afschrikwekkend en zeker versterkend wat betreft de boodschap. Dat geldt eigenlijk ook voor de afbeeldingen bij de andere verhalen, zoals het verschrikkelijke gewaad voor Piet en het grote hoofd van Daan. Dat geldt niet voor de afbeelding van de droom van Neeltje, waar te zien is dat ze wordt gered, hier werkt de afbeelding niet-versterkend wat betreft de boodschap dat je niet moet pruilen.

6. Wordt humor ingezet als strategie en zo ja, met welk effect?

Humor is het sterkst aanwezig bij Hopmanius, niet in de laatste plaats door de afbeeldingen van Daans zwellende hoofd. Bij Van den Broek is het verdrinken in tranen waarschijnlijk humoristisch bedoeld, evenals de redding met het visnet. Humor hoeft hier echter niet een relativiserende functie te hebben, omdat de nachtmerrie die al heeft.

De doodbiddersmantel is misschien grappig bedoeld, maar ziet er toch tamelijk eng uit. Dat geldt ook voor de acties van de ooievaar in het verhaal van Hansje. Over de mogelijke verschillende effecten van het gebruik van humor kom ik nog terug in 3.5. en hoofdstuk 6.

3.4. Analyse van de ondeugd ongehoorzaamheid

Ongehoorzaamheid komt niet als apart thema voor in de teksten van Goeverneur en Norweb, maar Vinckers heeft er drie verhaaltjes aan besteed. Ik heb ongehoorzaamheid toch als één van de belangrijkste ondeugden gekozen, omdat het ongehoorzaam-zijn in veel verhaaltjes terugkomt, zij het niet als hoofdthema. Inventarisatie van ongehoorzaamheid, zonder dat het de belangrijkste ondeugd is in een verhaal, laat zien dat het in negen verhaaltjes voorkomt, waarvan vier maal bij Goeverneur, eenmaal bij Van den Broek, eenmaal bij Norweb en drie maal bij Vinckers. Het gaat hierbij in alle gevallen om het niet luisteren naar moeder (meestal) of vader. Dit raakt aan thema C in hoofdstuk 4, daar zal ik er op terugkomen.

Ik heb voor de analyse die verhalen gekozen waarin het ongehoorzaam-zijn het belangrijkste thema is. De verhalen die ik heb ganalyseerd, zijn:

Van den Broek	<i>Ongehoorzame Karel</i>
Hopmanius	<i>Hoe ongehoorzame kindertjes gestraft worden</i>
Vinckers	<i>Wacht u voor den stier</i>
	<i>Het droevige uiteinde van den ongezeggelijken Dirk</i>

Van den Broek

Ongehoorzame Karel

De nadruk ligt in dit verhaaltje eigenlijk niet zozeer op het ongehoorzaam-zijn. Karel is rusteloos en wil graag alleen lopen in plaats van samen met zijn ouders. Vader verbiedt hem dat en daar luistert Karel niet naar, maar daaraan worden eigenlijk weinig woorden vuil gemaakt:

*Dat KARELTJE eens uit wand'len ging,
Heeft hij genoeg beschreid;
Omdat hij rustloos sprong en liep
Gelijk een jonge geit.
Schoon hem zijn vader ook verbood
En riep: 'Waar moet dat heen?'
Hij liep vooruit en steeds vooruit;
Hij was zo graag alleen.*

De belangrijkste ondeugd lijkt dus eigenlijk een andere, namelijk het alleen willen lopen, en de ongehoorzaamheid vloeit daar uit voort. Gezien de titel en ook de zin *Schoon hem zijn vader ook verbood* is de ongehoorzaamheid voor Van den Broek wel datgene waar het om gaat.

*En de arme KAREL was voortaan
Nooit ongehoorzaam meer.*

Als Karel zo vooruit loopt, raakt hij de weg kwijt. Het wordt heel slecht weer, Karel wordt kletsnat, weet zich geen raad, roept en wordt door niemand gehoord, behalve door twee boeven, die hem in het kreupelhout sleuren en hem alles afnemen, inclusief zijn kleren. Karel is vol schrik en berouw. Zijn ouders zijn in paniek, zoeken de hele nacht en vinden tenslotte de door kou en natheid verstijfde Karel. De ouders danken God en Karel is nooit meer ongehoorzaam.

Het verdwalen en in slecht weer terecht komen is eigenlijk een vrij natuurlijke, logische straf. Er wordt echter nog een schepje bovenop gedaan door de twee boze mannen.

De gevoelens van Karel worden al in de tweede zin genoemd, hij heeft duidelijk spijt. Die spijt wordt nog eens extra genoemd bij het kwijtraken van de weg. Als hij geen uitkomst meer ziet, gaat

Karel roepen en huilen, waarop de twee boeven verschijnen. Wordt hiermee gesuggereerd dat je dat dus eigenlijk niet moet doen, omdat je dan het kwaad over je afroept??

Nog later voelt Karel zich nog ellendiger, hij beeft van schrik en huilt van berouw. Dat zijn nu eenmaal de gevolgen van het weglopen en niet-luisteren.

Opvallend is dat de gevoelens van de ouders worden beschreven: hun angst, verdriet en later dankbaarheid als ze Karel vinden. Dit komt nauwelijks voor in de boekjes uit mijn corpus. Ik ga hierop door bij thema C. (hoofdstuk 4)

Het is duidelijk dat gevoelens van berouw en spijt bij de zondaar worden geaccepteerd en gewaardeerd, hierdoor opent zich de weg tot verbetering. Die gevoelens dragen bij aan de gewenste identiteit van een gehoorzaam kind.

Het verhaal wordt in vier plaatjes uitgebeeld: Karel die wegloupt van zijn ouders, Karel die druipnat staat, vervolgens Karel die wordt uitgekled door de boeven en tenslotte de naar Karel toesnellende ouders. De afbeeldingen illustreren het verhaal; de meest opvallende afbeelding is de metamorfose van de ouders: op het eerste plaatje zijn ze keurig uitgedost voor de wandeling en op het laatste plaatje zien we de ouders opnieuw, maar dan in paniek, zonder hoed en met opgeheven armen. Humor komt in het verhaaltje niet voor en ontbreekt, zoals eerder gezegd, bij meer verhalen van Van den Broek.

Hopmanius

Hoe ongehoorzame kindertjes gestraft worden

Vader waarschuwt Jan dat hij niet op de ladders bij het huis, dat verbouwd wordt, mag gaan staan als het werkvolk weg is. Uit de formulering blijkt dat Jan daar een gewoonte van maakt. Jantje belooft met de hand op zijn hart dat hij dat niet zal doen, maar hij doet het toch als de ouders en het werkvolk weg zijn. Er is hier dus sprake van een tweede ondeugd: Jan breekt de belofte, hij liegt. Jan klimt op de ladder, de ladder glijdt weg met alle gevolgen van dien:

*Doch de ladder stond niet stevig;
JAN beklom die keer op keer,
Maar daar glijdt ze – JAN springt neder,
En – komt op zijn hakken neêr.*

*Door den schok was 't hoofd van JANTJE
Heelemaal in 't lijf gezakt;
En zijn welgemaakte beentjes
Schenen ook als afgehakt.*

Als zijn ouders terugkeren, herkennen ze hun zoon niet en hij wordt op straat gezet. Jan brengt de rest van zijn leven bedelend door. Interessant is, dat de poes en de vink Jan nog wel herkennen!

*MIE de poes en PIET het vinkje
Riepen beiden: 'dat is erg!
Nu is 't vroeger mooie JANTJE
Een afschuwelijke dwerg!'*

Heeft het niet-herkennen door de ouders te maken met het feit dat Jantje zo lelijk is geworden? Er wordt nadruk gelegd op Jantjes vroegere schoonheid (*welgemaakte beentjes.....'t vroeger mooie Jantje*). Willen de ouders hem misschien niet meer herkennen? Het lijkt een bevestiging van de ongewenstheid van ongehoorzaamheid.

*Maar zijn vader zeide koeltjes:
Neen, die dwerg is JANTJE niet.*

Jans berouw komt hier te laat, zijn ongehoorzaamheid wordt wel heel zwaar bestraft.

*Nu moet hij zijn volgend leven
Beed'len om een stukje brood...
O! Dat ongehoorzaam wezen,
Brenge veel kindertjes in nood!*

De verteller gaat er dus vanuit, dat veel kinderen ongehoorzaam zijn en dat dat noodlottige gevolgen heeft! In de titel gebruikt hij ook het meervoud *kindertjes* in plaats van bijvoorbeeld *Hoe ongehoorzame Jantje gestraft werd* of iets dergelijks.

Echter, door de prachtige, stripverhaalachtige, karikaturale combinatie van tekst en beeld wordt het verhaal wel heel grappig en ook onwaarschijnlijk. De humor heeft hier mijns inziens een relativerend effect op de boodschap.

Vinckers

Wacht u voor den stier

Karel en Keetje vragen aan vader of ze op de hei mogen wandelen. Dat mag, maar vader zegt uitdrukkelijk dat ze niet in de wei mogen komen. Vader zegt niet waarom. Karel en Keetje gaan vrolijk en blij wandelen en komen tenslotte bij de bewuste wei, waar een stier staat. Maar in die wei staan ook prachtige bloemen en de kinderen wagen de gok.

*“Kijk! De stier!” zei Keetje. “Och heden!
“Zie die mooie bloemen daar!
“En de stier schijnt heel tevreden.” -
Karel zei: “Wij wagen 't maar!
“Ligt dat stierman 't zelfs niet ziet,
“En hij lijkt zoo kwaad ook niet.”*

In deze strofe wordt de verleiding van de mooie bloemen beschreven; die verleiding in combinatie met de tevreden uitziende stier, die hen misschien ook niet zal opmerken, leidt uiteindelijk tot de ongehoorzaamheid. De kinderen sluipen vervolgens heel zachtjes de wei in in de hoop dat de stier hen niet zal zien. Dat loopt fout af, want de stier ziet de kinderen wel degelijk, neemt ze op de hoorns en werpt ze naar de maan!

Opmerkelijk is de titel, die komt in de tekst niet voor, vader waarschuwt ook niet voor de stier. Is de titel een waarschuwing voor de lezers? Ook het woord ongehoorzaamheid komt in de titel niet voor. Hoe het verhaal verder afloopt, vermeldt de historie niet. Het blijft in het ongewisse of de kinderen op de maan zullen blijven hangen.

De afbeeldingen voegen nog wel het één en ander toe: je ziet de kinderen in contact met elkaar voor ze de wei in gaan, waar een heel rustige stier staat, je ziet de kinderen halverwege hun tocht in de lucht en je ziet ze aan de maan hangen. Ook heeft de stier een metamorfose ondergaan: hij ziet er op de tweede afbeelding briesend uit. Onderaan de laatste bladzijde zie je bovendien een groep mensen met kijkers! De afbeeldingen completeren de tekst, die eigenlijk heel kort en bondig is. Het geheel is meer grappig dan angstaanjagend, hoewel de stier er wel angstaanjagend uit ziet.

Het droevig uiteinde van den ongezeggelijken Dirk

Dirk wil heel graag door de regen lopen, maar zijn grootmoeder (zijn ouders zijn niet thuis) waarschuwt hem dat niet te doen, omdat hij daar problemen mee zal krijgen.

*“Hé! Grootmoe! zoo riep hij. “Het regent, dat 't giet,
“Wat dunkt u, ik loop er eens door!”
Maar grootmoeder zei: “Neen, mijn kind, doe dat niet,
“Want gij lijdt er later voor.”*

Hoewel Dirk dus om Grootmoeders mening vraagt (of is dit maar pro forma?) slaat hij haar waarschuwing in de wind. Wat dat lijden vervolgens inhoudt, wordt niet genoemd noch gevraagd.

Maar Dirk dacht: “Och Grootje is wat oud en wat stug!”

Hieruit blijkt niet veel respect. Dirk gaat zonder paraplu naar buiten en heeft aanvankelijk zeer veel plezier in de regenplassen. Dit komt hem duur te staan, want hij krijgt het koud en voelt dat hij gaat smelten. Het is niet meer te ontlopen, hoewel Dirk dat nog wel probeert, en er blijft tenslotte van Dirk niets meer over dan een hoed en een stok die door een diender worden gevonden. De ouders van Dirk hebben veel verdriet als ze het droevige nieuws van grootmoeder horen. Dirk wordt door de verteller dwaas en zot genoemd:

En danste als een zot op één been

*Maar 't water was koud en het sloeg altemet
Den dwaas van een jongen haast blind.*

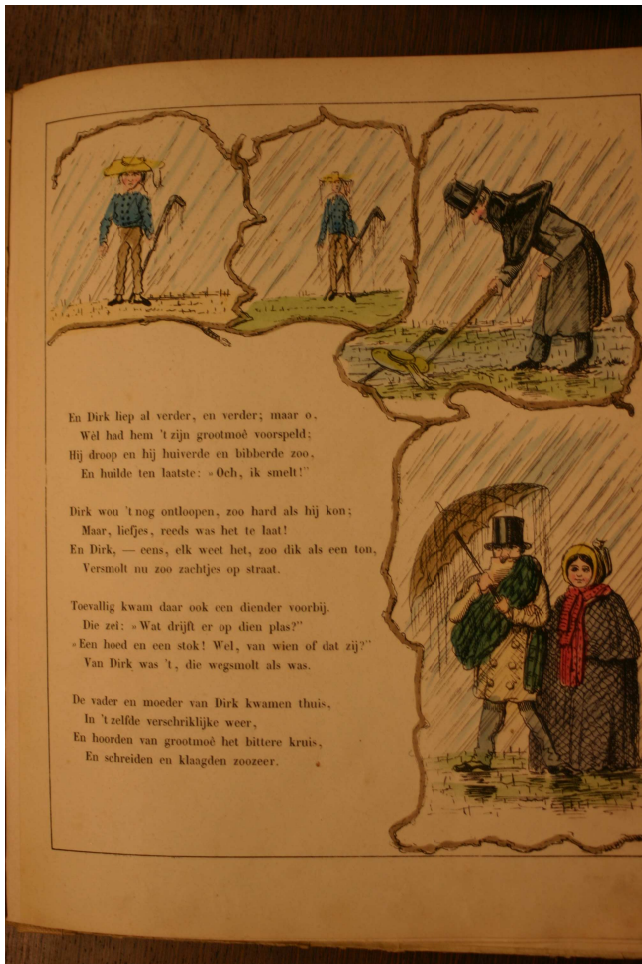
Het eigen-schuld-element wordt extra benadrukt:

Wèl had hem 't zijn grootmoê voorspeld;

Op het beslissende moment wordt de aandacht van de lezertjes getrokken:

Maar, liefjes, reeds was het te laat!

De afbeeldingen die (zoals overal bij Vinckers) het verhaal weer omlijsten in de richting van de klok, worden van vrolijk naar triest. Je ziet Dirk vol enthousiasme van grootmoeder wegrekken, lol hebben in de plassen, vervolgens zie je hem dunner en droeviger worden en de laatste twee afbeeldingen tonen de diender die Dirks spullen uit een plas vist en de thuiskomende ouders. Het humoristische element zit in het smelten door de regen. Het onwaarschijnlijke ervan lijkt de ernst van de situatie te reduceren, maar het feit dat er niemand meer overblijft jaagt wel angst aan.

Conclusies

1. Hoe wordt ongehoorzaamheid beschreven?

Behalve in *Wacht u voor den stier* komt het woord ongehoorzaam (of ongezeglijk) voor in de titel. Opmerkelijk is de titel van Hopmanius *Hoe ongehoorzame kindertjes gestraft worden*. In het verhaal wordt alleen Jan beschreven, maar ongehoorzaamheid is kennelijk zo inherent aan het kind-zijn (zie ook hiervoor) dat een meervoudsaanduiding op zijn plaats is.

Van den Broek besteedt eigenlijk weinig aandacht aan de ongehoorzaamheid op zichzelf.

Hopmanius legt meer nadruk op het ongehoorzaam zijn door het verbreken van de plechtige belofte die Jan doet om niet op de ladder te klimmen.

In *Wacht u voor den stier* van Vinckers wordt getoond, welke overwegingen de kinderen maken voordat ze tot ongehoorzaamheid overgaan.

De ongezeglijke Dirk negeert grootmoeders waarschuwingen willens en wetens.

Ongehoorzaamheid komt voort uit het heel graag willen van iets (alleen lopen, op een ladder klimmen, bloemen plukken, in de regen lopen), zo graag dat het belangrijker wordt dan het doen wat ouders/volwassenen willen. Er is wel aandacht voor de beweegredenen van de kinderen om ongehoorzaam te zijn, maar dat maakt nog niet dat ongehoorzaamheid wordt getolereerd.

2. Welke straf wordt er toegepast?

De straffen liegen er niet om. Behalve met Karel loopt het met iedereen slecht af. Als je ongehoorzaam bent, word je op straat gezet, naar de maan geslingerd of je smelt. De straffen zijn

onwaarschijnlijk en volgen niet logisch voort uit de zonde (behalve bij Van den Broek). Ze zijn over het algemeen strenger dan bij het snoepen of het pruilen. Misschien kunnen we hieruit afleiden dat ongehoorzaamheid als een grotere zonde wordt gezien dan snoepen en pruilen. Mogelijk heeft dat te maken met het in 3.1. genoemde onderscheid tussen de verschillende ondeugden; snoepen en pruilen zijn meer gewoonten/gedragingen, terwijl ongehoorzaamheid een meer basale ondeugd is. Anderzijds is het de vraag wat het effect is van de onwaarschijnlijkheid van de straffen(zie ook vraag 5)

3. Wordt het ondeugende kind afgezet tegen het brave kind?

In geen van de verhaaltjes worden de ongehoorzame kinderen met andere kinderen vergeleken. Hopmanius generaliseert zelfs naar andere ongehoorzame kinderen.

4. Welke gedragingen en gevoelens worden aangemoedigd c.q. afgewezen?

Het is heel duidelijk dat ongehoorzaamheid niet wordt getolereerd. De verlangens die de kinderen hebben om iets te doen wat niet mag worden niet met begrip tegemoet getreden. Berouw komt te laat. Als je ongehoorzaam bent, worden er korte metten met je gemaakt, er is geen pardon of vergoelijking. Hoewel ongehoorzaamheid verbonden is met het kind-zijn en je daardoor een bepaalde vorm van acceptatie zou kunnen verwachten, is de gewenste en geëiste identiteit die van het in alle situaties gehoorzame kind.

5. Welk effect heeft de tekst-beeldcombinatie op de boodschap?

Bij Van den Broek voegen de illustraties niet echt iets aan de boodschap toe en zijn ze meer gewoon illustratief. Zowel bij Hopmanius als bij Vinckers vormen de tekst en de afbeeldingen een mooi homogeen geheel, waarbij de plaatjes een toegevoegde waarde hebben in die zin dat ze extra informatie verschaffen: zo kun je je tenminste voorstellen hoe Jan eruit ziet als lelijke dwerg bijvoorbeeld of kun je zien hoe het eruitziet als je op de maan belandt. De afbeeldingen zijn ook heel grappig waardoor de toon van de verhaaltjes luchtiger lijkt te worden.

6. Wordt humor ingezet als strategie en zo ja, met welk effect?

De humor zit meer in de afbeeldingen dan in de tekst.

3.5. Conclusies van de analyse van de ondeugden

Interessant is dat kinderlijke ondeugden in de negentiende eeuw kindergebreken werden genoemd.³⁸ Het woord gebrek suggereert dat het kind er zelf niets aan kan doen, het hoort bij de leeftijd.³⁹ Het is de vraag of de ondeugden ook zo worden opgevat door de auteurs van de boeken over ondeugende kinderen, het zou dan immers weinig zin hebben om te proberen een gewenste identiteit te construeren.

Hoewel elk verhaaltje bedoeld is om één ondeugd aan de kaak te stellen, is er dikwijls een combinatie van verschillende ondeugden in het verhaal, bijvoorbeeld snoepen met nieuwsgierigheid. Ongehoorzaamheid wordt het vaakst gecombineerd met een andere zonde en is daarom misschien wel de meest belangrijke ondeugd. Als je als kind precies doet wat ouders/opvoeders van je vragen en je dus gehoorzaam bent, word je een braaf en deugdzaam mens. De na te streven deugden in de negentiende eeuw worden duidelijk beschreven in *De brave Hendrik* en worden door Crott als volgt verwoord:

En dat terwijl Hendrik zo zijn best deed het brave voorbeeld te geven door zijn ouders lief te hebben, door tevreden te zijn met de kleding en het eten dat hij kreeg, door zijn kleren niet vies te maken en 's avonds netjes over een stoel te hangen, door zijn ouders te gehoorzamen zodra ze hem iets opdroegen, door nooit knorrig te zijn, door zijn broertjes en zusjes lief te hebben, door niet te snoepen, door met blijdschap aan God te denken en tot hem te bidden, door graag naar school te gaan en altijd zijn lessen te leren, door altijd de waarheid te spreken, door anderen te helpen en door de prijs voor de braafste en ijverigste leerling beschaamd in ontvangst te nemen.⁴⁰

God en de school zijn nauwelijks belangrijk in de door mij bestudeerde werken, maar alle andere beschreven (on)deugden worden behandeld. Lenders noemt ook nog het belang van zelfbeheersing en de beheersing van zintuiglijke prikkeling, wat we terug vinden bij Goeverneur.⁴¹ Het thema van de verleiding is een belangrijk thema in de kinderliteratuur van de eerste helft van de negentiende eeuw.⁴² Zelfbeheersing is nodig om verleidingen te kunnen weerstaan.

De beschreven ondeugden hebben een heel divers karakter in de verschillende werken, toch is de boodschap overal dezelfde: snoepen, pruil en ongehoorzaamheid en de andere niet-geanalyseerde ondeugden worden niet getolereerd. Er is geen oog voor de gevoelens en wensen van het kind die aanleiding geven tot ondeugend zijn. Gevoelens worden eigenlijk heel weinig beschreven, zeker niet de gevoelens die vooraf gaan aan de ondeugd. Er is meer aandacht voor de gevoelens die volgen op het begaan van de zonde, bijvoorbeeld de reactie op de straf en aansluitend zijn er soms ook gevoelens van spijt en berouw, maar vaker wordt er helemaal geen reactie weergegeven. Waarschijnlijk gaat het de auteurs daar ook niet om, het is de bedoeling dat kinderen worden opgevoed tot deugdzaamheid en de inhoud van die boodschap is eenduidig. Het is vanuit die gedachte logisch dat de schrijvers de gevoelens die aanleiding geven tot ondeugend zijn niet benoemen en de spijt- en schuldgevoelens wel, want die laatste kunnen leiden tot verbetering van het gedrag.

Het ondeugende kind wordt op niet mis te verstane wijze gepresenteerd en soms direct tegenover het brave kind gezet. Brave kinderen hebben wèl plezier, spelen wèl met elkaar, delen wèl snoepgoed met elkaar. Het ondeugende kind wordt ook vaak uitgelachen en uitgejouwd door de

³⁸ Dekker, 2006, p. 19.

³⁹ *Van Dale: gebrek*: (concr.) onvolkomenheid, ongemak, kwaal aan het lichaam van mens of dier.

⁴⁰ Crott, Angela, *Van hoop des vaderlands naar ADHD'er. Het beeld van de jongen in opvoedingsliteratuur*. (Nijmegen 2011), p. 47.

⁴¹ Lenders, Jan, 'Van kind tot burger. Lager onderwijs en de vorming tot burgerschap in de negentiende eeuw', in: Nelleke Bakker, Rudolf Dekker, Angélique Janssens (red.), *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw*. (Hilversum 2006), p. 23-24.

⁴² Dekker, 2006, p. 220.

andere kinderen die daarmee niet tot de categorie ondeugende kinderen behoren.

Er is ook geen aandacht voor nuancering, bijvoorbeeld voor het kind dat zowel braaf als stout kan zijn of voor de individuele verschillen tussen kinderen. Verschillen tussen kinderen werden echter al wel lange tijd erkend.⁴³ De nuancering dat een kind soms stout, soms lief is, begint in deze periode wel opgang te maken, maar heeft in deze context kennelijk geen functie.⁴⁴

In alle gevallen wordt de zonde bestraft en meestal gaat dat op niet mis te verstane wijze. Er is sprake van een lik-op-stuk-beleid, boontje komt om zijn loontje. De ouders spelen er maar een beperkte rol in. Soms volgt de straf tamelijk logisch uit de ondeugd, zoals het dik worden bij snoepen of het verdwalen als je wegloopt, maar vaker is de straf onwaarschijnlijk en niet in verhouding met de zonde (behalve bij Van den Broek).

De manier waarop wordt gestraft komt gedeeltelijk overeen met wat er in de literatuur wordt beschreven. Zo was Rousseau al van mening dat huilende kinderen nooit hun zin mogen krijgen.⁴⁵ Dat gebeurt dan ook niet met de pruilende kinderen.

Opvallend is dat Lenders en Bakker schrijven over de afschaffing van lijf- en schandestrafen en de 'veranderde houding ten aanzien van het opwekken van angst voor boeman of bullebak'.^{46 47} Deze vorm van straffen komt nog wel voor in de geanalyseerde verhalen, wat het belang van de identiteit van het brave kind benadrukt.

De inhoud van de boodschap mag dan duidelijk lijken, over de wijze waarop de boodschap wordt overgebracht, valt wel het een en ander te zeggen. Zo zegt Buijnsters: 'Belangrijker echter dan dit pedagogisch uitgangspunt is de wijze waarop zulke gedachten naar voren worden gebracht'. Hij geeft aan dat 'nadrukkelijk gepreek' de boodschap bederft.⁴⁸ Nadrukkelijk gepreek komt in de boekjes van mijn corpus niet voor, behalve misschien bij Van den Broek. Hoe wordt de boodschap dan wel overgebracht?

De tekst-beeld-combinatie in de boekjes uit mijn corpus is vaak zo karikaturaal en overdreven dat je je kunt afvragen wat daarvan de bedoeling is. Dat geldt ook voor het dikwijls humoristische karakter. Deze aspecten kunnen verschillende functies hebben: de boodschap belachelijk maken en daardoor relativeren, de boodschap juist versterken, de aandacht trekken, misschien ook de aandacht van de ouders trekken, het kind plezier of juist angst bezorgen, enzovoort.

Bakker zegt hierover:

Maar er is veel te zeggen voor de stelling dat de negentiende-eeuwse kinderliteratuur altijd een moralistische boodschap is blijven uitdragen, ook al gebeurde dat geleidelijk minder expliciet. Plezier en moraal sluiten elkaar bovendien niet uit. Dat auteurs hun boodschap gaandeweg beter wisten te verbergen, achter een grappig of absurd verhaal, maakt de latere boeken niet minder belerend.⁴⁹

Grappig en absurd zijn de verhaaltjes zeker, er is hier echter geen sprake van het verbergen van de boodschap, eerder het omgekeerde, namelijk het vergroten van de boodschap door de combinatie van tekst en beeld.

Tenslotte is het ook interessant om te bekijken welk effect het presenteren van het ondeugende kind in plaats van bijvoorbeeld het brave kind kan hebben. Zo schrijft Hazelzet, dat 'het bijbrengen van beschaving vaker lijkt te gebeuren in termen van wat men níét moet doen dan van wat men wél

⁴³ Lenders, 2006, p. 13, p. 29.

⁴⁴ Bakker, Nelleke, 'Tot deugd en vreugd. Kinderliteratuur en de opvoedingsidealen van de negentiende eeuw', in: Nelleke Bakker, Rudolf Dekker, Angélique Janssens (red.), *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw*. (Hilversum 2006), p. 62.

⁴⁵ Weijers, Ido, *De creatie van het mondige kind. Geschiedenis van pedagogiek en jeugdzorg*. (Amsterdam 2001,2002), p. 57.

⁴⁶ Lenders, 2006, p. 27.

⁴⁷ Bakker, 2006, p. 53.

⁴⁸ Buijnsters, 2001, p. 217.

⁴⁹ Bakker, 2006, p. 59.

moet doen', met andere woorden door het geven van het negatieve voorbeeld (*exempla contraria*).⁵⁰ Hazelzet doelt hiermee vooral op de verkeerde wereld in de beeldende kunst, die gemakkelijk aanleiding kan geven tot misverstanden. Hiervan is geen sprake in de door mij bestudeerde boekjes, omdat in de tekst heel duidelijk wordt aangegeven wat wel en niet de bedoeling is. Desondanks kun je je afvragen waarom nu juist het ondeugende kind wordt geportretteerd in plaats van het brave, zoals in *De brave Hendrik*.⁵¹

Hazelzet geeft hiervoor verschillende redenen die mijn inziens zeker van toepassing zijn op de werken van mijn corpus. Een belangrijke reden is dat het ondeugende leuker is, minder saai en dat het meer tot de verbeelding spreekt.⁵² Iets grappigs houdt bovendien de aandacht beter vast en wordt beter onthouden.

Daar komt bij dat ondeugend gedrag de spot- en lachlust kan opwekken en dat stimuleert juist het goede gedrag. Dit lijkt zeker het geval te zijn in het bestudeerde materiaal.

Op welke invloed bovenstaande argumenten en overwegingen hebben op de beantwoording van mijn onderzoeksvraag kom ik terug in hoofdstuk 6.

⁵⁰ Hazelzet, Korine, *Verkeerde werelden. Exempla contraria in de Nederlandse beeldende kunst*. (Leiden 2007), p. 11.

⁵¹ Anslijn, Nicolaas Nz., *De brave Hendrik*. (Leiden 1833).

⁵² Hazelzet, 2007, p. 26.

HOOFDSTUK 4

Thema C: De rol van de ouder

In dit gedeelte zal ik onderzoeken welke rol de ouders spelen in de verhalen uit mijn corpus. Zijn ze een rolmodel voor het kind, kan het kind zich identificeren met (één van de) ouders, hoe reageert het kind op het gezag van de ouder, hoe reageert de ouder op de ondeugd van het kind en op de straf die het kind krijgt?

In het merendeel van de verhalen spelen de ouders een rol, soms alleen vader, soms alleen moeder (vaker), soms ook samen. Ook komt het regelmatig voor dat de ouders wel genoemd worden of op een plaatje zijn te zien, maar geen rol van betekenis spelen, ze zijn dan ergens op de achtergrond aanwezig.

Soms komen er ook andere volwassenen in het verhaal voor, maar die zijn er vaak maar incidenteel bij betrokken, bijvoorbeeld een oom die cadeautjes meebrengt, de meester op school (vaak aanvullend aan de ouders wat betreft normen), een jood (die door vader wordt geroepen om zijn stoute zoon mee te nemen), een schilder die een muurbekladder betrapt, een meid die aan het schrikken wordt gebracht, een meid die voor het eten zorgt, een meid die niet in de gaten heeft dat ze een dood jongetje opveegt (!), een chirurgijn die een oor uitspuut, een smid die lange nagels uittrekt en een man die dreigt met het doorzagen van handen. Zo opgesomd lijkt hun rol geen onbetekenende, maar de 'taak' van deze 'buitenstaanders' wordt vaak in slechts een paar zinnen tot uitdrukking gebracht.

Ik beperk me hier tot de verhalen waar de ouders een rol (ook al is het een kleine) spelen.

4.1. Welke rol heeft de ouder in het verhaal?

Opvallend is de grote overeenkomst in alle verhalen: de ouder is vooral berispelend, vermanend, waarschuwend, dreigend en bestraffend.

Ik geef een aantal voorbeelden:

berispelend/vermanend:

*'Kind, hou toch je jurkje net!
Mors niet zoo op je servet!'*
(Gouverneur: *De vuile poes*)

*'Kom TOONTJE, kom het bed nu uit.
Gij hebt het gisteren zoo verbruid,
'k Wil van uw ondeugd weinig zeggen,
Maar blijf nú in uw bed niet leggen,
Toe! Ga naar school en leer maar goed,
Eer u de meester straffen moet!'*
(Van den Broek: *Luije Toon*)

*'Foei!' Zei Pa, 'mijn kleine MIET,
Foei, die wijsheid past u niet.
Houdt u met uw lessen op;*
(Hopmanius: *Waanwijze Miet*)

*'JANTJE, houd toch op met pulken!
Foei! Je weet dat dit niet mag! -*
(Norweb: *Geschiedenis van Jantje Pulkneus*)

De vermanende ouder met opgeheven vinger is ook dikwijls op een afbeelding te zien.

waarschuwend/dreigend:

*'Kind,' zei eenmaal haar Mama,
'Hier digtbij woont Reuzenman;
Laat je niet dat praten na,
Denk, dat die je halen kan.
(Gouverneur: Het luistervinkje)*

*'GERRIT, als ge zóó blijft jokken
Krijgt ge stellig nog de pokken!
En dat 's uw verdiende loon.'
Sprak vrouw DIKLJF tot haar zoon. -
(Norweb: Gerrit de leugenaar)*

(be)straffend:

*Wat heeft Sams vader toen gedaan?
Die riep eens 's morgens Does, den hond,
En trok 't beest al de kleêren aan,
Die hij zoo schandlijk slingren vond.*

*Kiel, broek, hoed... Does kreeg alles aan
't Stond hem heel mooi, schoon al wat stijf,
Maar Sam bleef in zijn hemdje staan
En kreeg van schrik de koorts op t lijf.
(Gouverneur: De sloddervos)*

Zijn Vader, die het dikwijls zag,

Bestrafte hem wel dag aan dag; -
(Hopmanius: *Allerverschrikkelijkste geschiedenis van Pietje Hoogmoedig*)

Juist komt de jood weêr aan!
De vader roept: 'kom binnen baas,
Die knaap moet hier van daan!'...
'Best' zegt de jood en pakt hem beet,

Pa houdt de zak vast open,
KLAAS zit er in, eer hij het weet,
En 't mousje gaat aan 't lopen. -
(Norweb: *Koppige Klaas*)

Uit het voorgaande moet echter niet worden afgeleid dat de ouder een heel grote rol heeft in de verhalen. Meestal blijft die rol in het verhaal beperkt tot een paar zinnen.

Daar waar de ouder echt ook degene is die de straf uitdeelt, is zijn aandeel in het verhaal groter, maar dat gebeurt maar in een paar verhalen, in de meeste gevallen is de straf een gevolg van de ondeugd of wordt de straf door een 'buitenstaander' uitgedeeld.

Hopmanius geeft aandacht aan de gevoelens van de straffende ouder in zijn twee inleidende strofen van *Daan de knorrepot*.

Krijgen kindren somtijds straf,
O, zij moeten dan niet pruilen,
't Hoofdje toonen, uren huilen;
Moeder kust het immers af!

Ouders straffen als het moet;
Maar het doet hun leed aan 't harte
En 't veroorzaakt hun dus smarte,
Als hun lieveling misdoet.
(*Daan de knorrepot*)

Opvallend is dat dit van de ouders geschetste beeld verder nergens is terug te vinden. Een emotionele band met het kind komen we in de verhalen niet vaak tegen, maar er zijn uitzonderingen. Zo neemt vader bijvoorbeeld een cadeautje mee, zoals de leden pop in *Die lekt moet leren* van Van den Broek. De moeder is soms degene die troost en de straf afkust of het kind verzorgt als het bijvoorbeeld ziek is geworden als gevolg van zijn/haar ondeugd, zoals de moeder van Lisette in *De snoepende Lisette* (Van den Broek). Ook worden de ouders soms in paniek of grote droefenis voorgesteld, zoals in:

Goeverneur:

Het luistervinkje: Moeder komt toesnellen als Reusman een slot bevestigt op Lotjes mond en oor
Hans kijk-in-de-pot: Ouders snellen toe om Hans uit de pot te trekken (zie eerdere afbeelding)

Van den Broek:

Ongehoorzame Karel: de ouders zoeken hem de hele nacht en zijn ten einde raad (zie eerdere afbeelding)

Hopmanius:

Allerverschrikkelijkste geschiedenis van Pietje Hoogmoedig: vader redt Pietje uit de scherven van de spiegel waarin hij gevallen; uiteindelijk gaat Pietje toch dood en zijn vader is zeer bedroefd.

Vinckers:

Het droevige uiteinde van den ongezeggelijken Dirk: de ouders zijn in grote droefenis na het smelten van Dirk. Dit soort reacties zijn echter niet gebruikelijk, meestal hebben de ouders een eigen-schuld-dikke-bult-houding :

*Maar moeder zegt: 'zóó moet het zijn.
Nu ziet ge eens duidelijk en klaar
De straffe van een leugenaar!'*

Er worden nauwelijks ouderlijke emoties geregistreerd, sterker nog, meestal komt de ouder tijdens en na de straf helemaal niet meer in beeld. Er wordt dus vaker niet dan wel getoond hoe de ouders zich voelen na bijvoorbeeld het doodgaan of verdwijnen van hun kind. In *Koppige Klaas* (Norweb) bijvoorbeeld, waarin Klaas door vader aan de jood in de zak is meegegeven, zit vader aan tafel taart te eten en wijn te drinken als Klaas weer (onverwacht) thuiskomt!

De rol van de ouders is dus eigenlijk een heel beperkte. De leefwereld en de gedragingen van de ouder worden niet in beeld gebracht. Er wordt nauwelijks voorbeeldgedrag gepresenteerd, misschien wel in het in sommige situaties redden van het kind, maar dat gebeurt toch meer uit paniek dan uit bedoeld voorbeeldgedrag. Mogelijkheden tot identificatie zijn er niet of nauwelijks, hooguit in negatieve zin.

Een opvallende plaats nemen de afbeeldingen bij Norweb en Hopmanius in. De ouders worden bij Norweb vaak groot en wat bedreigend neergezet, tegenover een nederig kind. Is dit om ontzag af te dwingen?

Bij Hopmanius worden de ouders (en andere volwassenen) juist karikaturaal geportretteerd. De functie daarvan zou tegenovergesteld kunnen zijn aan gezag afdwingen, namelijk juist relativeren en belachelijk maken.

4.2. Hoe reageren de kinderen op hun ouders?

Het meest opvallende is dat wat de ouders ook zeggen: het helpt niks! Dit komt in bijna elk verhaaltje voor. Alle waarschuwingen, vermaningen, bedreigingen worden uiteindelijk in de wind geslagen. Soms belooft het kind eerst zich goed te gedragen waarna het de verleiding tot ondeugend-zijn toch niet kan weerstaan, maar in de meeste situaties doet het kind gewoon niet wat hem/haar wordt bevolen of gevraagd. Dit wordt soms ook heel expliciet benoemd:

*Maar dat alles hielp geen ziertje:
Kaatje bleef een morsig diertje.
(Gouverneur: De vuilepoes)*

*Maar TOON had eerbied noch ontzag
voor moeders liefde en moeders raad
(Van den Broek: Luije Toon)*

*Toen noch verzoek, noch strenge straf,
Zoo streng als het slechts mogelijk was,
Het eigenzinnig kind genas,
Of in het minst verandering gaf,
(Hopmanius: Mietje de nagelbijster)*

*Dat hoorde hij wel honderd keer;
Maar JANTJE pulkte telkens weêr. -
(Norweb: Geschiedenis van Jantje Pulkneus)*

Het niet luisteren naar de ouder past natuurlijk ook bij het ondeugende kind. Soms gaat het verder dan het niet luisteren en heeft het kind ook (inwendig) commentaar op wat de ouder zegt:

'GERRIT, als ge zóó blijft jokken

*Krijgt ge stellig nog de pokken!
En dat 's uw verdiende loon.'
Sprak vrouw DIKLIJF tot haar zoon. -*

*'Kom, kom' denkt GERRIT 't heeft geen nood
Mijn koontjes zijn nog glad en rood;
Dat meent mijn moeder vast verkeerd
En ook... ik ben gevaccineerd!'*

*'En vader zelf, is zwaar gepokt!...
Dus die heeft zeker óók gejokt?...
Neen, gekheid, moeder maakt me bang,
Ik houd van jokken, 'k ga mijn gang.'
(Norweb: Gerrit de leugenaar)*

*Ja, kindlief? "sprak de moeder.
"Maar, neem u wel in acht!
"De poes heeft scherpe nagels,
"Al is haar vel ook zacht."*

*Maar Jakob dacht: "Het mogt wat!
"Ben ik de grootste niet?
"k Ben stellig tienmaal sterker
"En win het ligt van Griet."
(Vinckers: De wreede Jakob)*

Na de zonde volgen soms gevoelens van spijt, schuld en berouw en soms komt het tot het vragen van excuus aan en verzoening met de ouder(s), dit gebeurt maar in zes verhaaltjes, twee maal bij Van den Broek en drie maal bij Norweb.

Eigenlijk is de interactie tussen ouders en kinderen minimaal.

4.3. Conclusies

Hoewel de ouder regelmatig voorkomt in de verhalen, is zijn/haar rol een beperkte. De taak van de ouder gaat niet veel verder dan die van een vermanende en berispende. Hiermee wordt de grens tussen ouder en kind gemarkeerd. Ouder en kind leven in een gescheiden wereld, van gezamenlijkheid en interactie is nauwelijks sprake. Ook identificatiemogelijkheden zijn er eigenlijk niet, de ouders zijn geen rolmodel.

De ouderlijke vermaningen, waarschuwingen en berispingen bevestigen de ontoelaatbaarheid van bepaald gedrag en versterken de gewenste identiteit van het brave kind. Het kind in de verhalen slaat de ouderlijke vermaningen wel vaak in de wind, maar dat komt hem/haar dan ook duur te staan, het negeren van waarschuwingen en bevelen wordt altijd afgestraft.

De verteller heeft echter, zij het meestal indirect, soms ook commentaar op de ouders. Dit uit zich onder andere in de geringe effectiviteit van wat de ouders zeggen. Soms gaat dat commentaar via het kind, bijvoorbeeld Gerrit die door de pokken van zijn vader twijfelt aan de waarschuwing van zijn moeder.

Het karikaturaal afbeelden van de ouders bij Hopmanius kan bij de lezer het effect hebben, dat je het allemaal niet zo serieus hoeft te nemen.

De afbeeldingen bij Norweb daarentegen zijn nogal ambivalent: enerzijds zijn de ouders groot en

indrukwekkend, maar ze zien er ook een beetje lachwekkend uit.

In de literatuur over opvoeding in de negentiende eeuw wordt de rol van de ouders heel anders voorgesteld. De moeder zou de spil van het gezin zijn en vader zou de pedagogische vriend van het kind zijn.⁵³ Ouders moeten de voor hun kinderen beoogde deugden voorleven. Deze idealen vinden we niet terug in de werken van mijn corpus.

⁵³ Crott, 2011, p. 43; Bakker, 2006, p. 47; Dekker, 2006, p. 224.

HOOFDSTUK 5

Thema D: De rol van het dier

Bij alle auteurs worden dieren ingezet in het verhaal, met heel verschillende doeleinden. Ik geef hieronder een inventarisatie van de verschillende functies die de dieren kunnen hebben in het verhaal.

Om het kind mee te vergelijken (al dan niet ingezet door de ouder)

Kaatje (*De vuilepoes* van Goeverneur) morst zo tijdens het eten dat moeder haar maatregelen neemt:

Wat heeft moeder toen gedaan?

*Ze is naar 't varkenshok gegaan,
En, toen 't uur van eten kwam,
Ze daaruit drie bigjes nam. -
Midden tusschen die gezeten,
Moest nu Kaatje aan tafel eten.*

Ze wordt daarna hartelijk uitgelachen door de andere kinderen. De varkens staan symbool voor viesheid, Kaatje is net zo vies als varkens en wordt daarom bespot: dat zal haar leren zich voortaan netter te gedragen!

Pronkziek Pietje (van den Broek) is altijd met kleren in de weer met als gevolg:

*Een aap van PIETJES broeder,
Hield schrik'lijk in de kleren huis,
Van haar en van haar moeder.
Hij had van 't kleeden weinig slag.*

Maar deed wat hij van PIETJE zag.

Als je altijd zo met kleren in de weer bent, dan is het gevolg dat een aap je na gaat doen! Dan is het toch wel droevig met je gesteld.

Waanwijze Miet (Hopmanius) is dommer dan een poes:

*Zulk een waanwijs kind was MIET.
Vlijtig leeren deed zij niet;
Dommer was zij dan de Kat,
Die steeds aan haar zijde zat.*

Als je als kind dus vergeleken wordt met een vies varken, een slordige, domme aap of een domme poes, dan betekent dat niet veel goeds. De lezer kan hier lering uit trekken.

Om aan het kind cadeau te geven

In *Gus-nijdigerd* (Goeverneur) komt Oom Jan op bezoek:

*'Kijk, dit aardig poesje miaauw,
Annalief, dat is voor jou;
En mijn hond Prins, lief en zacht,
Heb ik Gustaaf meêgebragt.'*

Om het kind bespottelijk te maken

In *De sloddervos* (Gouverneur) wil vader de slordige Sam een lesje leren door de hond zijn kleren aan te trekken:

*Daar gaat nu Sam de sloddervos,
In 't bloote hemd en schaamt zich zeer;
Maar Does, de hond, stapt er op los,
Als waar hij een wàt deftig heer.*

Om het kind te confronteren

De leugenaar (Gouverneur) wordt door de papegaai, de poes, de hond, hen, haan, vogels en een bromvlieg keer op keer op zijn liegen aangesproken:

'Foei Wim, je hebt geloogen.'

In *Luije Toon* (Van den Broek) is er een ezel die Toon met zijn luiheid confronteert:

*Een ezel, och, gelooft het vrij!
Gaat nog met hoogmoed hem voorbij
En bulkt hem toe, met boos gebrom:
'Ik ben niet lui, al ben ik stom!'*

Met andere woorden: luiheid is veel erger dan domheid, de ezel voelt zich hoog boven Toon verheven.

Om het kind te straffen

Bij thema 2 komt de ooievaar al ter sprake, die Hansje meeneemt (*Hansje Schreeuwleelijk* van

Goeverneur). Dat is haar straf.

In *Nieuwsgierige Joost* van Vinckers is Joost zo nieuwsgierig dat hij overal zijn handen in steekt. Dit doet hij ook in een mand die binnen is gebracht:

*De mand was vol met krabben;
't Was bijten, knijpen, krabben;
Joost schreeuwde, of hij vermoord werd.*

Hein de luistervink (Norweb) krijgt zijn straf voor het altijd afluisteren door een spin die in zijn oor kruipt. De chirurgijn moet er aan te pas komen:

*Gaauw komt hij aangereden
En, met een groote spuit,
Gevuld met melk en water,
Spoelt hij een spin er uit!...*

De schrokkerige Kees wordt achterna gezeten door een leger van ratten en muizen:

*De ratten en de muizen,
Die vlogen op hem aan,
En riepen: "Hé, daar 's Keesje!
"Nu moet hij er zelf aan!"*

Om in nood te helpen

Als *Pietje Hoogmoedig* in de spiegel valt, wordt hij door zijn vader gered die wordt bijgestaan door de hond; dit staat niet in de tekst, maar wel op de afbeelding. (zie eerdere afbeelding) Diezelfde hond zie je later huilend bij de kist van dode Pietje.

Om het kind te waarschuwen

Dat gebeurt in de *Ontzettende geschiedenis van Jaap, die iedereen onverwacht schrikken deed* (Hopmanius):

*doch Kees de hond
Zat op en schudde met den kop;
Hij blafte treurig: 'JAAP pas op!
Dat loopt met u verkeerd eens af;
Gij weet op kwaad volgt altijd straf.*

Hij voegt er dus nog een lesje aan toe en Kees krijgt gelijk: het loopt verkeerd af met Jaap, Kees vindt later in het verhaal Jaaps overblijfselen in een kist op zolder. Doodgaan na eenzame opsluiting in een kist is de straf voor het niet-luisteren naar de waarschuwing van de hond.

Om de gang van zaken te betreuren

Bij thema B wordt al beschreven dat de poes en de vink het ongeluk van ongehoorzame Jantje (Hopmanius) betreuren:

*MIE de Poes en Piet het vinkje
Riepen beiden: 'dat is erg!
Nu is 't vroeger mooie JANTJE
Een afschuwelijke dwerg!'*

Deze treurnis is misschien een vervanging van het verdriet dat de ouder zouden moeten hebben!

Om zich op het kind te wreken

Dat komt in twee verhaaltjes voor en in beide situaties gaat het om een poes.

Gus-nijdigerd (Gouverneur) wil de poes van zijn zus in plaats van een hond en hij grijpt het dier bij de staart:

*Doch, terwijl hij 't beest zo vat,
Bijt en krabt en weert zich dat;
't Haalt Gus 't vleesch de wangen uit,
Dat het bloed in 't ronde spuit.*

Met *De wreede Jakob* (Vinckers) loopt het nog slechter af. Jakob is wreed tegen de poes en dat komt hem duur te staan:

*De poes werd groot en grooter,
Greep Jakob met den poot,
En krabde, dat 't een aard had,
Hem neus en wangen rood.*

*En greep hem met haar tanden,
Liep ijlings met hem heen;
En heeft hem opgepeuzeld.
Waar? Dat weet poesje alleen.*

Toen trok hij 't bij den staart ... Maar,
 Zoo nijdig spooft de kat,
 Dat Jakob bijster bleek werd
 En lichte als een blad.
 En poez werd groot en groter,
 Greep Jakob met den poez,
 En krabde, dat 't een aard had,
 Hem neus en wangen rood.
 En greep hem met haar tanden,
 Liep ijlings met hem heen;
 En heeft hem opgepeuzeld,
 Waar? Dat weet poesje alleen.

In *Wacht u voor den stier* (Vinckers) is eigenlijk ook sprake van een soort wraak (althans vanuit de verteller) op de kinderen die zijn terrein betreden. Het gaat om een potentiële bedreiging die niet als zodanig door de kinderen wordt ingeschat.

Conclusies

In de meeste gevallen wordt het dier negatief ingezet, behalve daar waar het helpt, waarschuwt of de gang van zaken betreurt.

Dikwijls is het dier verlengstuk van de ouders of van de verteller (zijn waarschuwingen hebben trouwens evenmin effect!), het dier moet de kinderen bijbrengen wat goed en kwaad is en inzicht geven in gewenst en ongewenst gedrag.

Brantas en anderen zeggen dat er in de negentiende eeuw drie typen dierenverhalen zijn:

- verhalen waarin dieren zich als mensen gedragen
- verhalen waarin dieren zich als dieren gedragen, maar praten
- verhalen waarin dieren zich als dieren gedragen⁵⁴

De bestudeerde verhalen zijn geen echte dierenverhalen, maar alledrie de mogelijkheden doen zich voor. Waar de dieren zich als mensen gedragen, wordt dat door de ouder in gang gezet (Gouverneur). Waar de dieren zich als dieren gedragen, maar praten, waarschuwen en vermanen ze. En waar ze zich als dieren gedragen, wordt het kind aangevallen (poezen, krabben, stier, ratten en muizen).

De weinige positieve situaties zijn hiervan uitgezonderd.

Het dier biedt geen mogelijkheid tot identificatie (andersom wel, zoals de hond met de kleren van

⁵⁴ Brantas, Gerard, Monique Konings, Maud de Sitter en Peter van Zonneveld, 'Van Brave Hendrik tot Dik Trom. De negentiende eeuw, in: Bekkering, Harry e.a. (red.), *De hele Biblebontse berg*. (Amsterdam 1989), p. 265-268.

Sam de sloddervos of de aap van Pietjes broer), maar wordt bijna altijd tegenover het kind geplaatst. Dieren symboliseren bovendien dikwijls de ondeugd van het kind, zoals bijvoorbeeld de varkentjes de viesheid symboliseren. In de negentiende eeuw treden dieren in kinderverhalen vaak op als ‘vaste vertegenwoordigers van deugd en ondeugd’ waarbij er ‘vaste verbindingen’ zijn tussen een dier en een bepaalde ondeugd; zo is de aap altijd stout, de ezel dom, enzovoort.⁵⁵ Dit geldt vooral voor fabels. Die vaste relatie is in de geanalyseerde verhalen minder sterk aanwezig (de hond en de poes bijvoorbeeld worden zowel positief als negatief ingezet), maar de symboliserende functie is er wel.

Het plagen van dieren is overigens een belangrijk motief in de negentiende eeuw; in de verhalen komt dat twee maal voor en wordt dat door het dier zonder pardon afgestraft.⁵⁶

Het dier wordt bovendien veel gebruikt in de kinderliteratuur, omdat het een aantrekkelijk thema is voor kinderen.

⁵⁵ Brantas,(1989), p. 267.

⁵⁶ Brantas (1989), p. 248.

HOOFDSTUK 6

Conclusie

De vraag of de representatie van het ondeugende kind in de geanalyseerde kinderliteratuur bijdraagt aan de constructie van een kinderidentiteit kan bevestigend worden beantwoord.

De voorwaarden voor zo'n constructie zijn, zoals in de inleiding gezegd, enerzijds aansluiting bij en erkenning van de kinderwereld, anderzijds actieve sturing door de volwassene.

In het onderzochte materiaal blijkt sprake te zijn van een aanpassing aan het niveau van het kind door middel van eenvoudig taal en directe aansprekingen. Ook wordt de kinderwereld als een eigen, zelfstandige wereld erkend, doordat een kinderwereld onderscheiden wordt van de wereld van de volwassene en het dier, en het kind daarbinnen eigen gedragsnormen heeft. Voor kinderlijke gevoelens en beleving is daarentegen geen plaats.

De tweede voorwaarde voor de identiteitsvorming, de actieve sturing, is vooral zichtbaar in het neerzetten van de gewenste identiteit. Doordat een het ondeugende kind scherp wordt geschetst en veroordeeld, komt het beeld van het ideale kind bovendien; zo wordt het ondeugende kind afgezet tegen het brave kind. Het is duidelijk hoe je je als kind niet moet gedragen; doe je dat toch, dan word je flink bestraft en loopt het slecht met je af.

Deze boodschap is in alle verhalen aanwezig. De aard en de mate van de straf lijken de boodschap te versterken.

In het verlengde daarvan ligt de functie van de humor in de verhalen. Het gebruik van humor lijkt verschillende functies te hebben in het construeren van een identiteit:

- Het karikaturale van de straffen kan enerzijds angst opwekken en afschrikwekkend zijn, zeker als er ook een wrang element in zit, anderzijds kan het onrealistische, humoristische karakter ook relativerend werken. Een extra element is de door kinderen gewaardeerde spanning die door het radicale karakter van de straffen kan worden opgeroepen. 'Kinderen moeten huiverend gesmuld hebben van deze scherp getekende tafereeltjes met hun realistische aanhef en hun bizarre ontknoping'.⁵⁷ Het effect van de humor lijkt me onder andere afhankelijk van de leeftijd van het lezende kind (of het kind dat voorgelezen wordt): zo zal de peuter/kleuter met zijn magische denkwereld eerder angst worden ingeboezemd door de absurde straffen dan het wat oudere kind dat meer realiteitsbesef heeft.
- Humor kan de boodschap ook versterken in die zin dat iets wat grappig is en waar je om moet lachen, beter wordt onthouden dan een saaie les.⁵⁸
- De lachlust kan ook worden opgewekt door de spot die je kunt drijven met de ondeugende kinderen die nu eenmaal zo dom zijn om zich zo te gedragen; dan is de grap versterkend, want als lezer pas je voortaan wel op om je ook op die manier te gedragen.
- Ook is het mogelijk dat humor wordt ingezet om de (voorlezende) ouders te plezieren, waardoor de aantrekkelijkheid van de boekjes wordt vergroot (commercieel oogpunt?)

Humor speelt vooral ook een rol in de combinatie tekst-beeld, die zorgt voor een versterkend en verlevendigd effect.

De rol van de ouders en die van het dier in de verhalen bevestigen de boodschap over de gewenste identiteit: zowel ouders en dieren treden berispelend, vermanend, waarschuwend en straffend op. Ze zijn echter geen rolmodel en bieden geen identificatiemogelijkheden, wat je eigenlijk wel zou kunnen verwachten met het oog op de sturing naar de gewenste identiteit van het brave kind. Echter, door de afwezigheid van identificatiemogelijkheden wordt de scheiding tussen de wereld van het kind en die van de volwassene en tussen de wereld van het kind en die van het dier versterkt.

⁵⁷ Buijnsters, 2001, p. 208.

⁵⁸ Hazelzet, 2007, p. 26-27.

Het karikaturaal neerzetten van de ouders en het niet-luisteren naar de ouders door de kinderen lijkt een vorm van kritiek op het gezag, maar kinderen worden direct afgestraft als ze niet luisteren en zich afzetten, dus daarmee wordt die kritiek ook weer enigszins afgezwakt.

Samenvattend kunnen we zeggen dat er een duidelijke gewenste identiteit wordt geconstrueerd in de verhalen. Die identiteitsconstructie richt zich niet op het gevoelsleven of de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind, maar louter en alleen op gedragsnormen. De boodschap hoe je je als kind dient te gedragen, is duidelijk.

Er lijkt echter toch een soort nuancering te zijn, de auteurs (Van den Broek misschien uitgezonderd) schrijven en moraliseren met een knipoog van verstandhouding naar het kind, zoals Buijnsters dat zegt, ze lijken tegen het kind te zeggen: je moet mijn lessen ook weer niet al te serieus nemen.⁵⁹

Mogelijk is dit een uiting van de geleidelijk aan veranderende maatschappelijke opvattingen over ondeugende kinderen uit halverwege de negentiende eeuw.⁶⁰ Die veranderende visie laat meer waardering zien ten opzichte van het gedrag van het kind, er komt meer aandacht voor de kinderwereld en opvoeding tot deugdzaamheid wordt minder belangrijk.

Het voorgaande laat zien dat de constructie van een identiteit een complex proces is met elkaar aanvullende en elkaar tegensprekende componenten. Het onderzoek naar een identiteitsconstructie van het jonge kind wordt extra bemoeilijkt door de afwezigheid van opvattingen en reacties van het kind zelf. Verder onderzoek naar de constructie van een kinderidentiteit door middel van bestudering van andere kinderliteratuur en bijvoorbeeld ego-documenten uit die periode over de jeugd is aanbevelenswaardig.

⁵⁹ Buijnsters, 2001, p. 195, 215.

⁶⁰ Brantas, 1989, p. 230-233, 240, 243.

Literatuur

Primaire literatuur

Van den Broek, Lambrecht, *Stoute jongens en meisjes*. (Leiden 1859). Op:
http://www.dbnl.org/tekst/broe027stou01_01/colofon.php.

Gouverneur, J.J.A., *De ondeugende kinderen*. (Sneek 1852). Op:
http://www.dbnl.org/tekst/goev001onde01_01_0007.php.

Hopmanius, *Losse bladen uit het zondenregister van ondeugende kinderen*. (Amsterdam 1859). Op:
http://www.dbnl.org/tekst/hopm003loss01_01_/index.php.

Norweb, J. *Stoute kinderen voor zoete kinderen*. (Rotterdam 1860). Op:
http://www.dbnl.org/tekst/norw001stou01_01/colofon.php.

Vinckers, H. Ilpsema, *Rijmen en prenten*. (Rotterdam 1859).

Secundaire literatuur

Anslijn, Nicolaas Nz., *De brave Hendrik*. (Leiden 1833).

Bakker, Nelleke, 'Tot deugd en vreugd. Kinderliteratuur en de opvoedingsidealen van de negentiende eeuw', in: Nelleke Bakker, Rudolf Dekker, Angélique Janssens (red.), *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw*. (Hilversum 2006).

Van den Berg, Willem en Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. (Amsterdam 2009).

Booy, Frits, 'Waardering en gebruik van negentiende-eeuwse kinderboeken', in: Berry Dongelmans e.a. (red.), *Tot volle waschdom. Bijdragen aan de geschiedenis van de kinder- en jeugdliteratuur*. (Den Haag 2000).

Brantas, Gerard, Monique Konings, Maud de Sitter en Peter van Zonneveld, 'Van Brave Hendrik tot Dik Trom. De negentiende eeuw', in: Harry Bekkering e.a. (red.), *De hele Bibelebontse berg* (Amsterdam 1989).

Buijnsters, P.J. en Leontine Buijnsters-Smet, *Lust en leering. Geschiedenis van het Nederlandse Kinderboek in de negentiende eeuw* (Zwolle 2001).

Crott, Angela, *Van hoop des vaderlands naar ADHD'er. Het beeld van de jongen in de opvoedingsliteratuur* (Nijmegen 2011)

Daalder, D.L., *Wormcruyt met suycker* (Amsterdam 1950)

Dekker, Jeroen J.H., *Het verlangen naar opvoeden. Over de groei van de pedagogische ruimte in Nederland sinds de Gouden Eeuw tot omstreeks 1900*. (Amsterdam 1950).

Erikson, Erik H., *Identiteit, jeugd en crisis* (Utrecht 1983).

Gielen, Theo, 'De vroege weerklank van *Piet de Smeerpoets* Smeerpoetsverhalen in Nederland: 1848-1859', in: *De Boekenwereld* 19. (Nijmegen 2002,2003).

Hazelzet, Korine, *Verkeerde werelden. Exempla contraria in de Nederlandse beeldende kunst*. (Leiden 2007).

Lenders, Jan, 'Van kind tot burger. Lager onderwijs en de vorming tot burgerschap in de negentiende eeuw', in: Nelleke Bakker, Rudolf Dekker, Angélique Janssens (red.), *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw*. (Hilversum 2006).

Weijers, Ido, *De creatie van het mondige kind. Geschiedenis van pedagogiek en jeugdzorg*. (Amsterdam 2001,2002).

Geraadpleegde bronnen

Cultures and Identities op:

<http://www.uu.nl/EN/research/focusareas/culturesandidentities/Pages/default.aspx>.

Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal. (Utrecht/Antwerpen 2005).

Woordenboek der Nederlandsche Taal, op: <http://gtb.inl.nl>.